

Štvrtá kapitola

Semiotika

Komunikačný proces je založený na znakových systémoch. Znakom sa stáva každý materiálny predmet, jeho vlastnosť alebo materiálna udalosť, keď počas procesu komunikovania v rámci jazyka, prijatého hovoriacim, slúži na prenos nejakej myšlienky o skutočnosti, to znamená o vonkajšom svete alebo o vnútorných (emocionálnych, estetických, vôľových a pod.) zážitkoch niektorej z komunikujúcich strán. Je potrebné poznamenať, že pre rečníka musí byť príznačné, že jeho ústny prejav má a musí byť prirodzený.

4.1 Základy semiotiky

„Veda o znakových systémoch v prírode a spoločnosti sa volá semiotika z gréckeho. Sémeiončo znamená znak. Pojmy sémeion (semeïon) a semiotika vznikli v antickom grécku. Tieto pojmy začínajú používať Hippokrates, Platón, Aristoteles a aj neskôr ich používajú filozofi Leibnitz, Locke, Hegel ale i teológovia sv. Augustín, sv. Tomáš Aquinský a dnes sa rovnako pojmom venuje v kazateľstve pozornosť. Teória znaku sa spracúvala a využíva v rámci logiky, psychológie, teológie, lingvistiky a iných vied.“⁹²

Znaky s ktorými prichádzame ako rečníci do styku, ktorým ľudia rozumejú, možno rozdeliť na prirodzené a umelé.

Prirodzené znaky sú také, ktorým rozumie každý bez toho, aby sa ľudia o nich dohovorili. Napríklad slzy a plač sú znakom kajúcnosti. Otvorená náruč znak lásky a odpustenia. Úsmev je znak súhlasu, radosti. Týmto a podobným znakom dobre rozumieť a to bez toho, aby si ich ľudia dohodli.

Umelé znaky sú také, na ktorých sa ľudia dohovorili, aby sa pomocou nich dorozumeli. Vznikajú v určitých situáciách a v uzavretých spoločnostiach.

Niektoré znaky sú konvenčné, ktoré sa tradujú ako zvyklosti: čierna farba u nás sa chápe znak smútku a u Číňanov farba smútku je biela. V kostoloch sa stretávame s urobením kríža na sebe, čo predstavuje našu úctu

⁹² GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.18.

k Bohu. Podaním rúk, znázorníme svoje odpustenie či poprosenie o odpustenie. Zopätím rúk znázorníme modlitbu a podobne. spínanie rúk je prosba a podobne.

Semiotika ako veda sa člení na viaceré odvetvia. Nás zaujíma etnosemiotika ktorá skúma znaky charakteristické pre určité etnické skupiny, teda aj teológiu, ako napr. držanie tela pri určitých úkonoch, obradoch a liturgických úkonoch. Existuje asi tisíc póz, ktoré môže v pokoji zaujať ľudské telo. Niekoľko desiatok sa používa pri náboženských úkonoch: kľačanie na kolenách, na kolene, státie, úklon hlavou, tvár v dlaniach, skríženie rúk na prsiach, zopätie rúk, ruky v podobe oranta a iné.

Pod znakom rozumieme aj rozličné signály, indexy, symboly, symptómy a všetko to, čo slúži dorozumievaniu, čo je schopné oznamovať, upozorňovať, slovom všetko, čo komunikuje.

Signál je isté znamenie nižšej alebo vyššej úrovne. Signály nižšej úrovne vydávajú aj zvieratá, pohyby chvostom, ušami, celým telom, zavíjanie, škrekot, štekánie a pod. Signály vyššej úrovne sú zostavené ľuďmi ako nositele určitých informácií. Signál má samostatnú fyzikálnu podstatu a existenciu, ktorá nijako nesúvisí s obsahom správy, ktorej signál je nositeľom. Signál neobsahuje nijakú psychologickú predstavu.

S pojmom signál súvisí pojem index. Index - je nejaké znamenie, pomocou ktorého sa poukazuje, odkazuje na istú vec, na istý jav alebo obsah, napr. šípka v texte, číselný údaj, v matematike znak napísaný menšou číslicou.

Symbol - je predmet, značka alebo akýkoľvek výraz, ktorý je motivovaný svojím obsahom a je nositeľom určitej informácie. Napríklad symboly v teológii, v liturgike, ako, je kríž symbol utrpenia, srdce symbol lásky, kotva symbol nádeje.

Symbol je niečo čo patrí k niečomu inému, čo vyžaduje doplnenie niečoho, čo dostáva svoj zmysel až vtedy, keď bolo spojené s niečím iným. Symbol je poznávacím znamením. V teológii sa symbol rozumie aj ako osvedčenie, označenie, preukaz. Tieto významy slova sa spájajú s Kresťanským vyznaním viery, ktoré je preukazom pred spoločenstvom, je rovnako osvedčením. Symbol je teda znamením niečoho, ale nie je verným obrazom druhej veci. Symbol môže byť akýkoľvek dohovorený predmet.

Symbol sa nevzťahuje k telesnej podobe, ale k duchovnému obsahu. Symbol je forma, preto sa tiež môže vzťahovať na podstatu a stráca povahu niečoho náhodného. Symbol má mať vzťah k vyššej rovine bytia, pretože

symbol predstavuje viac, ako znázorňuje. Symbol nedokážeme presne definovať, ale využívame jeho mimoriadnu schopnosť vyjadriť vnútorný obsah vonkajšou podobou, celok jednou časťou a nezmeniteľné tým, čo je meniteľné.

Symbol vyjadruje a predstavuje podstatu vyšších skutočností a právd a predkladá nám ju k rozjímaniu tým, že nám stavia pred oči nižšiu analogickú skutočnosť alebo pravdu. Z toho plynie, že symbol (obraz) bude mať vždy vzťah a väzbu k vyššiemu, čo obrazne podáva, zatiaľ čo vyššia bytosť alebo skutočnosť symbolom zobrazená si uchováva samostatnosť a nie je viazaná k symbolu.

Najmä v náboženskom symbole musíme vždy hľadať hlbšiu náboženskú skutočnosť a pravdu. Ak by došlo k strate tejto zásady, došlo by k nesprávnym a nepochopiteľným uzáverom. Symbol má svoju silu a opodstatnenie v tom, že poukazuje na niečo iné. Nepochopenie symboliky v Cirkvi viedlo v minulosti k legendám.

V činnosti rétora symbol má pripomenúť vec, osobu alebo pravdu, ktorá súvisí so symbolom len ako s prirovnaním alebo podobenstvom. Avšak i v tomto prípade zostáva symbol konkrétnym predmetom, ktorý chce názorne a zreteľne vyjadriť hlbší duchovný obsah. Tak napríklad pelikán, ktorý kŕmi svoje mláďatá vlastnou krvou, názorne predstavuje Ježiša Krista, ktorý nám dáva v Eucharistii svoje telo a svoju krv ako duchovný pokrm a nápoj.

Etymológia slova "symbol" dá sa odôvodniť od gréckeho slova "symballein", ktoré znamená dať niečo dohromady, zostaviť a potom niečo prirovnať a interpretovať, vyjadrovať. Podstatné meno "symbolon", ktoré je od tohto slovesa odvodené, má význam "zameniť", "dohoda". Slovo "symbol" naznačuje teda syntézu, vzťah a spojitosť dvoch prvkov, ktoré sú niekedy od seba vzdialené a predsa po obsahovej stránke v niektorých oblastiach spolu súvisia.

V náboženskej oblasti sa snažia symboly zjednotiť rôzne súčasti jednotlivých náboženských prejavov života veriacich alebo časti vieroučných právd a čo najstručnejšie vyjadriť. Pre nezasväteného zostávajú náboženské symboly iba formálnymi znameniami, ale pre znalca znamenajú podnet k zamysleniu nad určitými udalosťami, pravdami a stávajú sa zároveň povzbudením k životu.

Pri zrovnávaní s napísaným a hovoreným slovom a myšlienkou, je vyjadrovanie symbolov menej jasné a menej zreteľné. U toho, kto symbolom rozumie, symbol vyvolá viac úvah a dojmov ako mnoho slov.

Symbolická reč nie je hneď zrozumiteľná, pretože symbol zahaľuje i odhaľuje zároveň. Rečník pri výklade symbolov musí si uvedomiť, že vždy zostáva niečo nevysvetlené pri symboloch. Práve preto, že sa mnohé náboženské symboly vzťahujú k nepochopiteľným skutočnostiam, môže sa stať, že rozumom sa nedajú pochopiť.⁹³ Symbol zostáva stále výťažkom z bohatstva myšlienok a skutočností.

Symbole nie sú stále a precízne ustálené podoby, ale menia sa a ich obsah je v úzkom vzťahu k okolnosťami, ktoré mali vplyv na ich vznik a použitie.⁹⁴ Môže sa stať, že niekedy symbol protirečí, prípadne vyjadruje protikladné skutočnosti i pravdy. Niektoré symbolu majú i viac obsahov. Ten istý symbol môže obsahovať dva i viac významov. Napríklad had znamená smrť u prarodičov a u Mojžiša záchranu. Pre kazateľa je potrebné poznať okolnosti, udalosti a správne k jednotlivým zaujať postoj. Symbol je síce vyjadrenie abstraktné a neurčité, ale zato vždy prebúdza celý komplex myšlienok, predstáv a citových vzťahov k sprostredkovanej skutočnosti. Rečník ak chce používať symboly, musí vedieť, že niektoré za iných okolností majú rôzny význam. Vplyv na ne mali umelci svojej doby, chápanie a prístup ľudí za rôznych okolností, vzťahy ku teológii a taktiež mentalita ľudí.⁹⁵ Abstraktné a metafyzické pravdy si ľudia robili zrozumiteľnejšími tým, že ich prevádzali do symbolov a obrazov. Symbolická reč je človeku tak prirodzená, že niektorí autori označujú človeka za "animal symbolicum".⁹⁶ Kresťanské symboly majú svoju hĺbku, jasnosť viery, vyjadrujú náboženské zmýšľanie svojím spôsobom.

V hovorenej reči je vzťah medzi slovom a predmetom pomerne voľný, slovo je k označujúcemu predmetu len nejakým priradené. V symbolickej reči, ktorá namiesto slov používa obrazy je vzťah medzi známym obrazom a predmetom, ktorý má byť označený, oveľa užší. V mythicko -magickej oblasti býva spojenie symbolu s označením predmetom tak úzke, že vzájomne splývajú.⁹⁷ Čo sa dnes považuje za symbolické, bývalo pre tamtú dobu niekedy takmer identické.

⁹³ Porov.: JUNG, C.: *Der Mensch und Symbole*. 1968.

⁹⁴ Porov.: HERDER LEXIKON : *Symbole*. Herder Friburg - Basel – Wien : 1978.

⁹⁵ Porov.: STUDENÝ, J.: *Kresťanské symboly*. Olomouc : 1992, s.9-21.

⁹⁶ Porov.: CASSIER, E.: *An Essay on Man*. New York : 1953, s.44.

⁹⁷ Porov.: P., TILLICH, *Symbol und Wirklichkeit*, Göttingen, 1966.

Kresťanské symbolické myslenie prešlo dlhým vývojom, až k tomu ako ho dnes prijímame. V Starom zákone nemáme žiadne symbolické obrazy. Boh im zobrazovanie zakázal, hoci Židi žili obklopený pohanmi, ktorí už mali symboliku. (porov. Dt 4,19;8,8) A predsa od sv. Augustína poznáme: „Môžeme vo všetkom, čo starozákonné osoby hovorili alebo robili, hľadať a nachádzať Spasiteľa. Všetko, čo Písmo rozpráva, napríklad o Abrahámovi, sa skutočne stalo, ale zároveň je to všetko prorockým predobrazom.“⁹⁸ Jednoduché a podivuhodné a pritom jednoduché a výstižné obrazy nachádzame v žalmoch, i u prorokov, ktorí tak symbolicky objasňovali nadprirodzené pravdy. Symboliku nachádzame u Krista, u apoštolov, cirkevných otcov, u prvých nástenných maľbách i mozaikách v kresťanských chrámoch a podobne. Pochopenie kresťanských symbolov, nie je záležitosť len rozumu, ale všetkých duchovných síl.

Na začiatku 20. storočia sa prehĺbil záujem o kresťanskú symboliku. Je to aj návrat, nie záporný k počiatkom kresťanstva, teda k originalite. Dnešná doba má inú duchovnú atmosféru ako bola tá, keď vznikali kresťanské symboly. Aj dnes sme svedkami, že sa ožívujú a aj vznikajú nové symboly. Keď ich vidíme v nových kostoloch, je potrebné, že aj kazateľ má symbolom venovať pozornosť vo svojich príhovoroch. Viest, vychovávať, učiť veriacich správne pochopiť reč symbolov a vhodne ich vnieť do života, osvojiť si ich, aby sa stali prínosom v živote.

Symptóm - príznak, náznak niečoho, čo presne nepoznáme, čo je skryté, ako sú symptómy chorôb, prírodných javov.⁹⁹

Jazykový znak: Pojem jazykový znak sa podstatne odlišuje od predošlých znakov. Do pojmu jazykový znak patrí predmet, o ktorom je reč (signifié), potom jeho pomenovanie (signifiant) a nakoniec naša predstava, myšlienka, pocit, ktorý vznikne, keď počujeme pomenovanie.¹⁰⁰

Znaky vytvárajú celé sústavy, jednoduchšie povedané sú to slovníky, ktoré sa využívajú na pohotovú a pokiaľ možno najadekvátnejšiu komunikáciu v istej situácii. Najjednoduchšia konvenčná sústava má dva významy, ktoré sa manifestujú kývnutím hlavy (áno-nie). O jeden znak viac

⁹⁹ Porov.: STUDENÝ, J.: *Kresťanské symboly*. Olomouc : 1992, s.14.

¹⁰⁰ Porov.: MISTRÍK, J.: *Rétorika*. s.37.

má semiotická (umelá) svetelná sústava dopravy na križovatkách: červená znamená stoj, oranžová znamená čakaj, zelená znamená voľno, chod'! Najjednoduchšie semiotické sústavy tvoria dopravné a turistické značky.

O niečo zložitejšie sú abecedné sústavy vyjadrené písmenami, značkami, pohybmi, symbolmi a pod. Taká je abeceda latinská, grécka, Morzeová sústava, posunková sústava hluchonemých, vzorce matematické, fyzikálne, chemické, kartografické značky. Pomocou nich sa dajú komunikovať celé slovesné, hudobné, zemepisné alebo iné texty.

Najzložitejšími semiotickými sústavami sú: jazyková sústava, sústava hudobných znakov, svetelná sústava. Najzložitejšími sú preto, že nie sú uzatvorenými, ale majú bohaté komunikačné možnosti. Majú tiež veľké kombinačné možnosti. Jazyková semiotická sústava je inventár pomenovaní a pravidiel o ich spájaní. Pomocou týchto inventárov sa dajú vytvoriť informačné a esteticky bohaté texty. Rovnako bohatá je hudobná a svetelná sústava.

Semiotické sústavy nefungujú izolovane, ale sa dopĺňajú alebo navzájom supľujú: sú v komplementárnom (doplnkovom) alebo v suplementárnom vzťahu. Pri akomkoľvek jazykovom prejave je popri čistom jazykovom materiáli prítomný aj mimojazykový materiál, z iných semiotických sústav, napríklad mimika, gestikulácia, zvuk. Na semiotické sústavy je veľmi bohatý divadelný tvar ale rovnako i kazateľke poslanie.

Prejav je tiež zložitý tvar, ktorý vzniká súhrou niekoľkých semiotických sústav. Rečenie to nie je iba čítanie alebo odriekavanie textu, ale v istom slova zmysle je to potencionálne zložitý umelecký prejav s uplatnením veľkého počtu semiotických systémov. Rečnicke prejavy môžu byť z hľadiska umeleckosti veľmi protichodné. Pri slávnostnej reči sa rečník môže priblížiť recitátorovi. Rovnako kazateľ pri homílii ktorú možno chápať aj ako náučný výkladový text je blízko hercovi. Kazateľ však nemôže a nesmie svoje poslanie postaviť na úroveň herca.¹⁰¹

¹⁰¹ Porov. MISTRÍK, J.: s.38.

4.1.2 Predpoklady správneho rečenia

Doporučuje sa nielen začiatčovníkom ale aj majstrom slova, aby venovali pozornosť rastu prednášaného slova. Cvičenie, zdokonaľovanie, prináša úspech, ale aj návyky i zlozvyky. Rečník si uvedomuje vzťah slov a myslenia. O myšlienkových pochodoch v mozgu existujú rôzne teórie.

Rečnícka prax poukazuje na skúsenosť pamäte, pojmovú pamäť a slovnú pamäť, čo je chronologický rad zážitkov a skúsenosti, ktoré kazateľ nadobudol, ktoré si osvojí opakovaním a nadobudol štúdiom. Poznatky získané čím sú bohatšie tým viac pôsobia na rečníckú činnosť a to tak z vnútorného duchovného života ako aj života spoločenského, vonkajšieho.

Rečnícka činnosť si vyžaduje úzky vzťah s poslucháčmi. Sú možné dispozície vrodené ale je možné si schopnosti štúdiom a výchovou nadobudnúť. Rečník má spoločnosti rozumieť, čo nie je možné bez komunikácie, bez vzťahov a snahy poznať veci a im rozumieť. Dá sa hovoriť, že by mal mať spoločenský rozhľad. Prílišná izolovanosť, samotárstvo môžu sa stať prekážkou úspešného ohlasovania. Potrebné je si uvedomiť, že styk s poslucháčmi mimo úradných a oficiálnych stretnutí prináša bohatú výmenu hodnôt. Osobné stretnutie, výmena informácií, kontakty v normách a správnych hodnotách umožňujú rečníkovi vžiť sa do situácie svojich poslucháčov a vytvára sa možnosť im pomôcť.

Rečník by sa mal chrániť extrémom. Kladú sa vážne nároky na rečníka, pri ktorých sa nedoporučuje prekročiť hranice tak spoločenské ako aj duchovné ktoré sú zárukou úspešného rečenia. Je správne aby si osvojil zásadu: „Hovor vtedy, keď máš čo povedať.“ Mnoho hovorenie a opak mlčanie môžu v nesprávnu chvíľu, na nevhodnom mieste a pred ľuďmi ktorým chýba dispozícia môže veci len uškodiť. Hovoriť bez cieľa sa pokladá za mlátenie prázdnej slamy. Je potrebné najprv vedieť, že je čo povedať a až potom hovoriť.

Osobnosť si vyžaduje vedieť počúvať, veľa počúvať a znova počúvať a potom hovoriť. Hovoriť to, čo právom očakávajú, čomu rozumie, čo je v tej chvíli potrebné a čo je pravda. Nie vždy hovoriť, reagovať na veci, udalosti prináša úspech, naopak, mlčať je aj zlato. Nestačia len informácie z jednej strany, je potrebné aby vec dozrela ak má priniesť ovocie predpokladaný

úžitok. Styk s ľuďmi má priniesť nové poznatky a informácie v názore a dojme. Musí ísť aj o umelecký moment. Ako by mohol zaujímavo hovoriť ten, kto nič zaujímavého nezažil, nevidel, nečítal ani sa nedozvedel? Doporučuje sa dobre pozorovať, zažiť a hodnotiť čo vidí a počuje. Rovnako je potrebné si zapamätať to s úmyslom, že sa chcem tým podeliť pre dobro s inými.

Chybou rečníka je, že sa nedokáže pozerať okolo seba, pozorovať, vnímať, zrovnávať, hodnotiť a usudzovať. Je správne, že rečník si uvedomuje potrebu zapamätávať si dané veci. Ak sa nevnímajú nové vnemy a poznatky za tím cieľom, aby si ich zapamätával, pamäť ich zaregistruje nedostatočne. Vyžaduje sa potreba vyvarovať sa chýb a omylov.

Od rečníka sa neočakáva pasivita. Doporučuje sa, aby rečník bol človek diskusie, aktívneho zaangažovania sa v rozhovore, aby registroval zaujímavé a nové poznatky zo zámerom si ich zapamätať a počíta s možnosťou ich využitia vo svojej misii. Doporučuje sa, aby si po takých stretnutiach, zážitkoch, ak chce zúžitkovať veci, zopakoval, čo zaujímavé videl, počul, zažil či sa dozvedel. Nie je správne, že sa spolieha na svoju pamäť, je potrebné venovať pozornosť i zapísaniu si podstatných vecí ako sú slová, veci, ľudia, stav a iné. Sú ľudia, ktorí si takto počínajú pri zberaní aforizmov, vtipov, málo vyskytujúcich sa slov a podobne. Lekárnik si zbiera výroky pacientov, ako si pýtajú lieky, akými výrazmi opisujú ich účinok a podobne. Sú to často úsmevné príhody.

Rečníkovi má záležať na rozširovaní svojho rozhľadu, pretože tím získava rozhľad a námety k príhovorom.... Dôležitý fenomén je rešpektovať určité postoje a názorové rozdiely. Aj v oblasti viery a mravov sa dajú pokojne, jasne a pravdivo veci povedať. Je potrebné vyhnúť sa zbytočným rozporom a už nehovoriac o hádkach, intrigách až ohováraníach. Aj keď je rečník výrečný, ale sa nekontroluje, je prchký, môže sebe aj iným narobiť veľa zla. Rečnícka história hovorí o mnohých vynikajúcich rečníkoch, ale nehovorí o nich ako o svätých.

Jednou z foriem zdôraznenia myšlienky je myšlienku zopakovať. V písomnom prejave je zriedkavosť, ale v hovorenom je to dôležitá pomôcka. Myšlienka sa môže zdôrazniť tými istými slovami, alebo podobnými. Túto formu zdôraznenia je možné použiť v každej časti reči, ale najmä na konci pri zhrnutí, či zdôraznení základnej myšlienky.

Rečník by nemal zneužívať svoje postavenie. Mnohí majú vrodennú schopnosť získať sympatie ľudí svojho okolia.

4.1.3 Zvuková stránka prejavu

Činnosť rečníka umožňuje výmenu názorov a tak zblížovať sa s ľuďmi čo vyžaduje aby rečník rešpektoval etiku reči a nedopustil sa zneužitia svojho postavenia. Rovnako si musí byť vedomý toho, že nereprodukuje text niekoho, ale svoje dielo.

„Poeta nascitur, orator fit.“ - „Kto sa nenarodil básnikom, nestane sa ním.“ Rečnícky prejav je ústnym prejavom. Rečník si musí uvedomiť, že rečníkom sa každý nenarodí, ale pomaly sa rečníkom môže stať. Je potrebné aby si túto skutočnosť uvedomil študent, ktorý sa chce stať rečníkom a aby svojou každodennou praxou v rečníckej misii napredoval. Už dieťa keď začína rozprávať, vlastne začína odkrývať svoje vnútro. Rečník aj ako človek má svoje ľudské schopnosti a vlohy priniesť do pohybu. Každý človek skrýva v sebe rečníka v zárodku.

Toto “fieri“, predpokladá rast a vzdelávanie sa, čo je vlastne vzdialená príprava. Človek ktorý chce byť dobrým rečníkom musí pracovať na sebe a praxou rastie jeho odbornosť.

Podľa hlasu, sily, sa dá poznať aj povaha rečníka. Hanblivý hovorí ticho a energický až útočný používajú pri svojej reči nadmerný silný hlas. Hovoriť ticho a ostýchavo je práve tak nesprávne ako útočne hlasno. V prvom prípade budia dojem, že ide o človeka, ktorý nemá dostatočnú dôveru tak v seba, a tiež v to o čom hovorí. V druhom prípade právom usudzujú, že rečník ktorý nadmerne hovorí hlasno vynahrádza na sile hlasu to, čo mu schádza na argumentoch. Je pravdou, že rôzne národy pri rozhovore používajú rôznej sily hlasu. Naši Rómovia sa pokojne rozprávajú a ich prejav hlasu u nás vzbudzuje dojem hnevu. Je známe, že ich prejav tak poukazuje na silu osobnosti.

Hlboké hlasy majú menšiu priebojnosť a naopak vysoké hlasy, najmä u žien sú priebojné.

Rečník podáva svoju informáciu vo zvukovej podobe a v takej ju prijíma i poslucháč. Základným predpokladom rečníckeho prejavu je, aby hovoriaci pekne a správne vedel tvoriť základný stavebný materiál, aby nepeknu a nesprávnou výslovnosťou poslucháča neurážal. Až za tým ide využívanie zvukových prostriedkov.

Niet sa čo čudovať, že aj farba hlasu zohráva obľúbenosť či neobľúbenosť človeka. Niektorý človek sa dobré počúva ale neradí ho sledujú

poslucháči očami. Hlas môže pôsobiť sympatický, nesympatický i neutrálne. V zásade platí, že farbu hlasu dáva príroda, ale i napriek tomu je potrebné hlás pestovať, starať sa oň, zdokonaľovať hlas, najmä keď sme sa dopustili nesprávnych až hriešnych návykov, ako sú nasládlosť, monotónnosť, studenosť, zženštilosť a iné. Farebnosť hlasu sa mení podľa nálady. Ak prežíva depresiu, poslucháči to poznajú. Fonetici rozlišujú prirodzenú farbu hlasu, ktorá je daná konštrukciou a úmyselne vytvorenou farbou, ktorá sa mení podľa danej situácie. Hovorené slovo sa mení podľa celkového tak duševného ako aj telesného stavu, dispozície. Rečnícky výkon sa mení pri chorobe, nevoľnosti, chlade ale i hneve...

Zvukovej stránke prejavov sa v dejinách rétoriky nevenovalo veľa pozornosti. Tá sa sústreďovala predovšetkým na fonáciu ozdobných poetických figur. Možno to vysvetliť aj tým, že čistota a kultúra jazykového prejavu neboli natoľko ohrozené ako dnes. Nejestvovali také ohrozujúce javy, ako je slang, internacionalizácia jazykov v dôsledku veľkej migrácie ľudí, ani mestská reč, ani taký veľký vplyv písomných prejavov, aký možno sledovať od vynájdenia kníhtlače. Nové tisícročie si nesie ďalšie a nie ľahšie otázky. Na rečníka sa právom bude klásť nárok od poslucháčov, aby jeho reč, prejav, homília boli na patričnej výške aj po stránke zvukovej kvality.

4.1.4 Výslovnosť pri prednese

Činnosť rečníka sa chápe aj ako verejná činnosť, vystupuje sa pre konkrétnymi ľuďmi ktorý právom čakajú aj estetický zážitok a mnohí vidia v ňom svoj vzor, ako sa majú v istých situáciách správať. I keď sa nesústreďuje pri reči na zásady spisovného jazyka, skôr na obsah, nemalo by sa podceňovať, že celok ako taký má byť istým umeleckým zážitkom. Dojem z prednesu, spôsob výslovnosti nepatrí medzi základné výstavbové prvky, nemal by sa podceňovať. Zásady spisovnej slovenčiny je potrebné rešpektovať. Je správne, že aj takto kazateľ vplýva na jazykové vedomie národa. Už pri samotnom prednese homílie spôsob výslovnosti by nemal byť bremenom. Práve naopak, zákonitosti spisovnej výslovnosti by mal mať v "krvi", aby počas reči bez osobitnej koncentrácie pozornosti na výslovnosť nenarúšal svoj prejav.

4.2 Dýchanie (respirácia)

Dýchanie má dve fázy: vdychovanie a vydychovanie. Ich pomer je v pokoji z hľadiska časového trvania 2:3, pri hovorení 1:7 až 1:12. V slovenčine sa zvuky reči tvoria len pri vydychovaní, preto je pri rečnickom prejave veľmi dôležitá ekonomika dýchania. Medzi fázami dýchania vznikajú fyziologické prestávky. Rečník, ktorý nevie správne dýchať, musí sa potom podriaďovať aj takým prestávkam, kde to nie je na obsah výpovede. Čas vdychovania sa musí učiť skracovať a čas vydychovania predlžovať, ale musí sa učiť aj meniť rytmus v skracovaní týchto fáz.¹⁰²

Neznalosť týchto skutočností a techniky správneho dýchania je príčinou, prečo sa mnohí ľudia boja hovoriť a stáva sa im, že sa zajakávajú, že prehlávajú koncové slabiky, alebo že majú trému hovoriť, čo tiež súvisí s nesprávnym dýchaním. Pľúca človeka majú obsah asi 5 000 cm³ vzduchu. Normálnym dýchaním pľúca zadržia asi 2 500 cm³ vzduchu a asi 500 cm³ sa vymieňa pri každom nádychu a výdychu.

Rečník má vedieť, ako dýcha. To pomôže, že na začiatku, keď sa pripravuje rozprávať, sa nadýchne a hrudník sa rozšíri. Pri hovorení brušné svaly sa pri vyslovení prvých slabík ľahko stiahnu. Potom sa stiahnu svaly medzi rebrami a pri vyslovení každej slabiky prudko tlačí vzduch k hlasivkám. Brušné svaly pokračujú vo svojom vzťahovaní pomaly pohybom a keď dokončíme vetu, svaly spôsobia rýchly nádych vzduchu potrebného na vyslovenie ďalej vety. Pre vyslovenie rôznych hlások je potreba dychu rôzna. Najviac potrebujeme dychu na spoluhlásky h a ch. Spotreba dychu je pri reči tým väčšia, čím silnejšie a čím vyšším hlasom hovoríme. Ak chceme zabrániť tomu, že neostaneme uprostred vety náhle bez dychu, tak si zachovajme pokoj a dýchajme pravidelne, to znamená, že na konci každej vety sa zhlboka nadýchame. Samozrejme, že nemyslíme viac na pravidelné dýchanie, ako na slová, ktoré vyslovujeme. Je potrebné naučiť sa správne dýchať.

Bohuslav Hála, doporučuje na uľahčenie hovoreného výkonu tieto zásady:

Dostatočne sa nadýchnuť na začiatku a rovnako pri každej dychovej pauze. Vhodná dávka je u každého iná, to si musí každý kazateľ sám vyskúšať. (Je to niečo podobné ako keď prijímame potravu či nápoj.)

¹⁰² Porov. MISTRÍK, J.: s.127.

Vzduch, ktorý sme nadýchli vypúšťame pomaly, šetrne. Najmä na začiatku dochádza k zvädzaniu, pľúca cítia nedostatok, zásobu a vedie to k plytvaniu.

Nezvyšovať hlas a zostať pri obvyklom spôsobe hovorenia. Pri zvyšovaní hlasu sa spotreba vzduchu zvyšuje.

Naučiť sa dýchať aj ústami aj nosom zároveň.

Rečník má udržať svoju hrud' mierne, nenápadne vypätú pre uľahčenie dýchania.

Hovoriť, pokiaľ je to možné len vtedy, keď sme zdravý, čo sa často podceňuje.

Rečník by nemal podceniť skutočnosť kde a kedy rozpráva. Je rozdiel rozprávať, keď je zima, studený priestor, keď je vykurovaný, rozdiel rozprávať v zimnom a letnom období, v preplnenom priestore, kde je vydýchaný vzduch a v priestore kde je príjemne. Vdychovanie ústami škodí na hlasivky viac ako dýchať nosom, najmä keď je zima. A rovnako škodí pretože ústami skôr vdychujeme choroboplodné zárodky.

Rečník musí dbať aj na to, aby v priebehu prejavu mal dobré podmienky na dýchanie, musí mať dostatok čistého vzduchu, čo najmä v uzavretých a preplnených priestoroch je problémom. Pre rečníka je výhodou, že počas prejavu je vzpriamený. Je tradíciou, že rečník stojí.

Nepodceňuje artikuláciu. Zlá artikulácia je dôsledok nesprávneho návyku. Pery a čeľuste nie sú dosť pohyblivé a jazyk je do určitej miery lenivý. V dôsledku toho človek vyslovuje hlásky a slabiky nezreteľne, rozmazane, prehltáva ich, neoddeľuje ich od seba a niektoré hlásky splývajú. Zlá artikulácia je pozorovateľná už pri bežnom rozhovore. Rečníkom nemôže byť človek, ktorému nie je rozumieť.

4.3 Tvorenie hlasu (fonácia)

Rečník mal by pamätať, že hrtan je najpodivuhodnejší hudobný nástroj. To preto, že umožňuje nepatrnými a pomerne jednoduchými prostriedkami vytvárať prekvapujúce množstvo rozmanitosti tónov, ktoré nás svojou zvukovou krásou dokážu viac nadchnúť ako akákoľvek inštrumentálna hudba.

Stáva sa, že rečníci sa neskoro "zbadajú", až keď sa objavia vážne poruchy hlasu, že ľudská reč je zložitý mechanizmus, ktorého fungovanie nie sme schopní kontrolovať počas reči. A tak je potrebné si niektoré veci pripomenúť. Pri plynulom prejave si neuvedomujeme artikuláciu, každej

hlásky, spôsob dýchania, prvky intonácie a pod. Napriek tomu, že všetky zložky zvukového prejavu sú v komplementárnom a suplementárnom vzťahu - jedna s druhou úzko súvisí, jedna sa realizuje zároveň s druhou, z teoretických dôvodov treba jednotlivé zložky tohto mechanizmu vyčleniť. Len tak sa dá vniknúť do fungovania mechanizmu.¹⁰³

Hlas má silu, výšku a farbu. Sila hlasu závisí na sile vydychovaného prúdu vzduchu a rozkmitania hlasiviek a taktiež od stavu rezonančných dutín nad hlasivkami. Je rozdiel aj vo fyzickej stavbe hrudného koša. Rozdiel medzi mladým rečníkom v strednom a neskoršom veku. Rečník s dobre vyvinutým hrudným košom a normálnymi dýchacími cestami má silnejší hlas ako rečník slabý v telesnej konštrukcii, prípadne s chorými dýchacími cestami. Na hlas má vplyv pohlavie. Hlas nadobúda svoje hodnoty v čase pohlavného dozrievania. Najmä v tomto období môže dôjsť k narušeniu zdravého hlasu. Nie je vhodné prepínanie hlasu, doporučuje sa správne využívať hlasový fond.

Častou príčinou, že rečníkovi nie je rozumieť, nebýva ani tak slabý hlas, ako jeho nesprávne dýchanie.

Hlasovým orgánom človeka sú hlasivky. Sú to dva svalovité útvary v hrtane. Zvuk sa tvorí vtedy, keď cez ne prechádza dychový prúd. Pri prechode vydychovaného prúdu z pľúc, hlasivky kmitajú. Od rýchlosti kmitania a napnutia hlasiviek závisí výška hlasu. Počet kmitov za sekundu sa pohybuje od 100 do 300. Ženské hlasivky sú kratšie, preto kmitajú rýchlejšie, takže ženský hlas je vyšší ako mužský. Ženské hlasivky majú v priemere okolo 250 kmitov za sekundu, mužské okolo 125. Normálne jednočiarkové "a" má 435 kmitov/sek. Sila zvuku sa meria decibelmi. Hlasový orgán človeka je schopný vytvoriť zvuk o sile 60 dB (decibelov). Prichádzajúci rýchlik vydáva zvuk do 100 dB, motocykel vydáva zvuk asi o sile 100 dB, pri 140 dB zvuk pociťujeme už ako bolesť. Ľudské ucho je schopné zaregistrovať zvuk o 5 dB. Ucho je najcitlivejšie pri zvukovej sile 50 dB, preto by pri prednáške hlučnosť nemala prekročiť 45 dB.

Optimálna situácia je, keď človek pri svojom prednese nepociťuje námahu svojich zvukových orgánov. Niektorým rečníkom sa uvoľnia hlasivky až po dlhšom čase, preto majú spočiatku chrapľavý hlas. Rečník ktorý často a veľa hovorí a ešte v nevykúrenom priestore si tým viac musí uvedomovať aj silu ktorú musí vynaložiť. Má sa pripraviť aj psychicky i

¹⁰³ Porov.: HÁLA, B.: *Technika mluveného projevu z hlediska fonetiky*. Praha : 1958, s.44n.

fyzický na svoju misiu. Hlasový orgán má isté obmedzenia a treba sa oň starať. Tým viac rečník má starosť o svoj hlas sa starať tak, aby sa nedopustil umy na zdraví. Nedráždime si hlasový orgán alkoholom, nikotínom, kávou, kyslým mliekom, orieškami a mandľami, nápojmi ktoré obsahujú veľa kyslíčnika, studeným i horúcim ale i pracou. Každý si musí sám sebe byť najlepším lekárom. Bolo by neskoro, keď sa objavia vážne poruchy hlasu. Pamätajme aj na vyšší vek. Je to individuálna vec každého, ale ktorá si vyžaduje vážny prístup. Nepodceňme kvalitné prístroje na prenos a zosilnenie hlasu keď rozprávame.

Najvhodnejším spôsobom, ako cvičiť hlas, je čítanie nahlas, pri ktorom sluchom kontrolujeme správnosť výslovnosti. Nie je potrebné čítať príliš nahlas a rovnako nie dlho.¹⁰⁴ Cvičenie hlasu má nasledovať po cvičení správneho dýchania. Je potrebné si uvedomiť, že striedanie výšky a sily hlasu, čiže modulovaním, udržíme poslucháčov vo väčšej pozornosti.

Je správne si pripomenúť čo znamená sila hlasu v prednese. Keď sa hovorí celú hodinu čo je pre kňaza len jedná svätá omša, a čo dve, tri, a hovorí hlasom asi vo výške noty c, vykonajú jeho hlasivky okolo 470 000 kmitov. Keď sa z toho počtu odráta asi tretina za prestávky a neznelé spoluhlásky, dostaneme výsledok asi 300 000 kmitov za hodinu. U žien je to raz tak viac. To predstavuje asi 300 000 hlások, čo je asi 5 000 slov za hodinu.¹⁰⁵ A to je obrovská práca, ak si predstavíme, že pri vyslovení každej hlásky zaujímajú hlasivky inú polohu.

4.3.1 Hlas v priestore

S tvorbou hlasu súvisí a je dôležité jednak usporiadanie priestoru, ktorý ovplyvňuje akustiku a potom aj odkiaľ rozpráva a taktiež od mikrofónu. Čím je miestnosť väčšia a menej členená, tým viacej sa pri prednese uplatňujú rozličné ozveny, ktoré rušia priame hovorenie. Čím je miestnosť väčšia, tým perfektnejšia musí byť akustika hovoriaceho a tým pomalšie tempo musí mať reč. Keď je miestnosť dlhá a rečník stojí v smere jej dĺžky, malo by byť rečnícke ambó situované viac do stredu. Keď v takomto priestore stojí v smere jeho šírky, musí sa pri reči otáčať na obidve strany, čo je značne rušivý moment prednesu. Čím však je priestor priestrannejší, tým vyššie má

¹⁰⁴ Porov.: TOMAN, J.: Praha : 1974, s.48; HÁLA, B.: *Technika mluveného projevu z hlediska fonetiky*. SPN, Praha : 1958, s 48.

¹⁰⁵ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s.54.

byť postavené rečnicke ambó. Nezrozumiteľnosť reči pôsobí negatívne nielen v tom zmysle, že poslucháč je ukrátený o mnohé informácie, ale nanajvýš takýto stav znervózňuje, a už tým oberá chuť poslucháča vnímať a sústreďovať sa na obsah reči. Je chvályhodné, že tieto zásady neplatili len pri stave kazateľníc v stredoveku, ale aj dnes sa venuje hlasu v priestore pozornosti. Škoda, že nie všade.

Prečo? Pretože čím viacej prekážok kladie situácia, tým viacej pozornosti treba venovať výberu hlasu a ešte viac výberu artikulačnej schopnosti. Rečníci by si mali uvedomiť, že každá rečová chyba, aj po určitých chorobách, ako huhnavosť, rotarizmus, šušľanie, koktavosť znervózňujú poslucháčov a zastierajú zrozumiteľnosť prejavu.

Kde nie sú možnosti manipulovať so silou hlasu a silu hlasu uplatňovať ako štylistický prostriedok v prednese, tam si musí rečník vypomáhať agogikou, to znamená striedaním tempa reči: spomaľované tempo supluje zvyšovanie sily, zrýchlené tempo supluje znižovanie sily hlasu.

Rečník by nemal zabudnúť, že ľudský hlas je hudobný nástroj, ktorý dáva veľa možnosti na formulovanie prednášaného textu, ale je to aj nástroj, ktorý má isté fyzické limity. Rečník nesmie byť voči sile hlasu hluchý.¹⁰⁶ Prečo mnohí si rýchlo nadobudli rôzne choroby hrdla a hlasiviek a prečo si museli a musia vypočuť aj veľa kritiky od poslucháčov?

4.3.2 Sluch

Rečník by mal venovať pozornosť aj svojim ušiam. Je pravdou, že hovorením vytvárame zvukové vlny, ktoré sú charakterizované tak svojou amplitúdou a tiež svojou frekvenciou, to znamená počtom opakovaných vln v určitej jednotke času, napr. v sekunde. Maximálna amplitúda predstavuje maximálne zvýšenie alebo zníženie tlaku vzduchu, ktoré vytvára zvuková vlna. Tlak vzduchu sa meria v dychoch na cm². Za optimálnych podmienok je ľudské ucho schopné zistiť existenciu zvukovej vlny o amplitúde tak malej ako je 0,0001 dynov/ cm²(?). Frekvencia sa meria počtom kmitov za sekundu. Pri vhodných podmienkach je človek schopný zachytiť akustické vibrácie do 20 000 kmitov za sekundu. Ucho je najcitlivejšie na zvuky v rozsahu 2 000 až 4 000 kmitov za sekundu. Aký jemný je ľudský sluch, dokazuje výskum, že bubienok v uchu, merané amplitúdou, sa pohybuje

¹⁰⁶ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. s. 55 – 56.

v rozpätí 0, 000 000 001 cm. Keby ucho bolo ešte citlivejšie, zachytilo by náhodný pohyb molekúl vzduchu.

Rozsah počuteľných zvukov obsahuje asi 340 000 tónov, ktoré je teoretický možno odlíšiť jeden od druhého. To v skutočnosti nie je možné, že by rečník použil tak veľké množstvo rôznych zvukových symbolov. Rozdiely môžu byť rozlíšené jedine vtedy, ak jeden zvuk znie za druhým. Pri prednese však dva tóny môžu byť od seba oddelené inými tónmi a je veľmi ťažké ich rozlíšiť. Ucho je najcitlivejšie na tóny okolo 50 dB a v rozsahu frekvencií medzi 500 - 4 000 kmitočtov v sekundách. Ľudské ucho má podivuhodnú zvláštnosť, ktorú nemá napríklad zrak. Ucho je schopné počuť súčasne dva tóny, z ktorých jeden má napríklad kmitočet 800 a druhý 1 200. Oko naopak nie je schopné aby mohlo vidieť súčasne červené a žlté svetlo prichádzajúce z jedného zdroja, obe mu splynú do oranžovej farby. Výnimočná schopnosť ľudského sluchu nám umožňuje počuť hlas človeka i napriek tomu, že za ním je hluk. Dokážeme si zvuky odlíšiť. Stála existencia hluky v pozadí je príčinou toho, prečo v ľudskej reči používame len ohraničený počet zvukových symbolov, ktoré sú však od seba jasne odlíšené. Nedôjde k zámene ani vtedy, keď nás ruší hluk z pozadia.

Je dôležité si uvedomiť, akým spôsobom je možné ovplyvniť zrozumiteľnosť reči a jej rýchlosť. Pri malých rýchlostiach je zrozumiteľnosť úplná, ale väčšej rýchlosti vypovedaných slov za minútu, zrozumiteľnosť sa stráca až zaniká. Pri optimálnych podmienkach, ako je materský jazyk, známy text, kde si môžeme doplniť slová alebo slabiky, ktoré nám zanikli, sa rýchlosť slov môže zdvojnásobiť. Ináč je to pri cudzej reči, ktorú dobre neovládame. Tam nie sme schopní domyslieť si slabiky alebo slová, ktoré sme nezachytili.

4.4 Článkovanie hlasu (artikulácia)

Hlas, ktorý vzniká v hlasivkách, prechádza cez hrdlo, ústnu a nosovú dutinu, kde sa formuje, článkuje. Pri článkovaní sa zúčastňuje jazyk, pery a mäkké podnebie s čapíkom. Jazykom sa článkuje hrtanový hlas tým spôsobom, že jazyk mení svoj tvar, podľa potreby sa dotýka rozličných miest v ústach a vytvára úžiny alebo prekážky vydychovanému prúdu. Podoby otvorov, v ktorých sa tvorí hlas, usmerňujú tiež pery, zuby a podnebie. Toto formovanie hlasu sa nazýva článkovaním alebo artikuláciou.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Porov.: GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.23.

Rečník mal by vedieť, že prejav sa môže stať viac alebo menej zrozumiteľným vtedy, keď sú porušené niektoré miesta alebo orgány, ktoré sa zúčastňujú na artikulácii hlasu. Napríklad pri poruche rezonancie v nosohrtane alebo nosovej dutine.

Najčastejšie rečové chyby sú: fufnavosť, rotacizmus, šušlavosť, kapacizmus (vynechávanie alebo nesprávne vyslovovanie hlások k, g), zajakavosť.¹⁰⁸ Huhňavosť a fufnavosť vzniká hovorením nosom. Rotacizmus vzniká pri nesprávnom vyslovovaní hlásky “r“. Rovnako nepríjemná je šušlavosť, keď sa nesprávne vyslovujú sykavky. Nepríjemné preto, lebo v slovenčine na tri slová pripadnú dve sykavky. Šušlavosť je najčastejšie dôsledkom porúch chrupu alebo nesprávnej artikulácie jazykom. Kapacizmus vzniká vynechávaním alebo nesprávnym vyslovovaním hlások “k“ a “g“. Koktavosť je často zapríčinená aj psychickými momentmi.

Rečník si musí uvedomiť, že nejaká chyba, či zlá artikulácia nielenže robí prejav nezrozumiteľným, ale poslucháča vyrušuje, dráždi a unavuje. Nehovoriac o tom, že pri znížení zrozumiteľnosti prejavu sa snaží pridať silu na vytváranie silnejšieho hlasového prúdu, čo značí nielen celkovú únavu, ale najmä presilňovanie prekrvovanie hlasiviek. Rečník pretože často vykonáva svoju misiu, musí poznať svoje schopnosti, možnosti i chyby a byť voči sebe objektívne kritický. Doporučuje sa nájsť si čas na návštevu lekára odborníka.

Najznámejšou chybou je koktavosť, ktorá vedľa príčin fyzických, má aj príčiny psychické. Chyba sa zväčšuje, keď postihnutému zvlášť záleží na tom, aby sa neprejavila a to znamená, že práve vtedy sa najviac prejaví. Menej sa koktavosť prejaví pri rozhovore v známom prostredí. Asi v jednej tretine prípadov sa nedá koktavosť liečením ovplyvniť. V ostatných prípadoch sa buď celkom vylieči, alebo podstatne zlepši. Je však potrebné, venovať chybám reči pozornosť. Rečník najmä po srdcových a mozgových príhodách nemusia sa moc znepokojovať. Cvičením sa mnoho dosiahnuť.

Poruchám je potrebné predchádzať. Dať pozor na fajčenie. Hrtan je v takom prípade poškodzovaný aromatickým olejom, ktorý vzniká pri procese spaľovania tabaku. Pobyt v zadymenej miestnosti rovnako nefajčiarovi poškodzuje sliznicu hrtanu. Škodlivo pôsobí konzumácia alkoholu, ktorá vedie k celkovému rozširovaniu ciev a teda i ciev hrtanu. Podobne sa poškodí

¹⁰⁸ Porov.: PARDEL, T.: *Pedagogická psychológia*, 3.vyd. Bratislava : SPN, 1967, s. 184-188.

sliznica hrtanu, keď sa nedýcha nosom, ale ústami v chladnom a prašnom prostredí.

Neúspech prichádza aj preto, že zle rečník artikuluje. Hlásky alebo slabiky sú nezreteľné, krátke, rozmazané, z časti prehltnuté, alebo spájané s vedľajšími hláskami. Rečník sa musí vyvarovať zlej artikulácie. Môže si nahráť na magnetofón svoju Reč a pri jej prehrávaní sleduje, či hlásky a slabiky sú zrozumiteľné. Ak nie, má nasledovať cvičenie, keď pri čítaní sa snaží o artikuláciu hlások trocha preháňať, aby sa reč stala zreteľnou. Nemusíme sa obávať, že si na prehnané artikulovanie zvykneme. Po určitom čase cvičenia si znova nahrajme na magnetofón, ešte lepšie na videozáznam svoju reč a zrovnajme pokrok. Nesprávna artikulácia býva zvyčajne ako dôsledok zlých rečových návykov. Jazyk a pery sú lenivé a preto sú vytvárané hlásky nezreteľné. Rečník si musí byť vedomý, že zreteľnosť reči nezlepší zosilnením hlasu.

Tak ako venujeme pozornosť sile hlasu je potrebné cvičiť sa i v modulovaní hlasu, t.j. jeho pohyb v určitej tónovej škále a v určitom rozhraní síl. Cvičeniu by mal venovať ten rečník pozornosť, ktorý má monotónny hlas a pohybuje sa na rovnakej rovine. Jednotvárnosť reči pôsobí na poslucháčov nudne. Opakom monotónnosti je efektívnosť. Rečníci, ktorí si zvykli na jeden z týchto spôsobov prednesu si svoju chybu často neuvedomujú. Doporučuje sa, aby sa kňaz z času na čas natočil na magnetofónovú pásku a vypočul, prípadne aj za prítomnosti nezaujatého človeka, najlepšie odborníka lekára na reč.

Nemala by podceniť moduláciu hlasu, ktorá dodáva obsahu reči väčší význam. Modulácia hlasu dáva poslucháčom lepšiu možnosť poznať charakter rečníka. Ak má niekto vrúcny a priateľský hlas, poslucháči ho budú mať radi.

Stúpanie výšky hlasu sa používa, keď vyslovujeme otázky, nerozhodnosť či pochybnosť. Naopak, keď chceme vyjadriť rozhodnosť, dôveru a položiť dôraz, alebo odpovedáme na otázku, výška hlasu má klesať.

4.5 Ortoepia

Ortoepia je náuka o správnej výslovnosti, sa zaoberá správnou výslovnosťou hlások, hlasových zoskupení, slabík, slov, slovných zoskupení, viet i celých kontextov. Donedávna sa jej u nás venovalo menej pozornosti než ortografii (pravopisu). Ortoepia a kalilogia (náuka o krásnej výslovnosti)

má pre rétoriku základný význam. Nie všetky ortoepické pravidlá sú pre Slovákov a slovensky hovoriacich ľudí rovnako náročné a problematické, pretože niektoré sa zhodujú vo všetkých nárečiach a sú zhodné aj s pravidlami v cudzích jazykoch, napr.: nie sú problémy vo výslovnosti hlások u, b, f, g, k, l, m, p, t ..., ak sa vyskytujú izolovane, ani vo vyslovovaní slabík bu, lo, kl, zi ... atď. Inakšie je to s výslovnosťou dvojhĺások a i.¹⁰⁹

4.5.1 Hĺasky

Výslovnosť samohĺások

„Nie sú problémy s výslovnosťou samohĺások a, i, y, e, o, u. Pri "i" a "ý" vo výslovnosti nie je rozdiel. Pozor na výslovnosť "e" si musia dávať tí, ktorí žijú v maďarskom prostredí, aby ho nevyslovovali ako maďarské "e". Najväčšie problémy sú s výslovnosťou "ä", ktorú vedia najlepšie vysloviť Stredoslováci. Najčastejšie sa deformuje na ea, eä, ia. Terajšia ortoepická norma pripúšťa preto aj výslovnosť "e" namiesto "ä", ako mäso - meso, päta - peta a pod. Chybne sa namiesto dvojhĺasky "ô" vyslovuje dlhé ó. Ypsilon v slove sa vyslovuje ako hĺaska i. Výslovnosť blízka nemeckému ü je násilná a nesprávna. Dlhé samohĺasky trvajú raz tak dlho ako krátke.

Výslovnosť dvojhĺások ia, ie, iu, ô a samohĺaskových skupín

Rečník si uvedomuje, že dvojhĺasky ia, ie, iu, ô sa skladajú z dvoch zvukov, a to veľmi krátkeho a neslabičného i, resp. u a z krátkej samohĺasky a, e, u, rep. o. Trvanie takejto dvojhĺasky má časovú dĺžku jednej samohĺasky. Prvá časť dvojhĺasky sa v slovenčine nevyslovuje ako "j" (pjeseň), resp. "u" (kuorka), ale ani ako "i", resp. "u" (pi-eseň, kuorka). V cudzých a prevzatých slovách sa samohĺaskové skupiny, písané ako dvojhĺasky, vyslovujú tak, že prvá samohĺaska je rovnako dlhá ako druhá (Mári-a), pretože sú dvoslabičné skupiny.

Výslovnosť samohĺások na začiatku slova

Samohĺaska na začiatku slova sa môže vyskytnúť v trojakých situáciách:

Po prestávke alebo na úplnom začiatku slova, prejavu. Vtedy sa môže vyslovovať jemne i s pevným nasadením. Jemne sa vyslovuje v nacionálnych

¹⁰⁹ Porov.: ZÁBORSKÝ, V.: *Výslovnosť a prednes* (skriptum). Bratislava : 1965.

prejavoch, s nasadením vtedy, keď je na začiatku zvolacieho slova, čím vzniká laryngálna explozívna. Príklady: 'ale! 'Isto! 'Ejha! ' Ukáž!

Po slove, ktoré je zakončené samohláskou. Vtedy sa samohláska viaže s poslednou samohláskou predchádzajúceho slova. Príklady: oči - a - uši; čo a - ako. Slovenčina je preto splývavý jazyk.

Po slove, ktoré je zakončené na spoluhlásku. Vtedy sa samohláska s prechádzajúcou spoluhláskou vyslovujú splývavo. Príklady: v-oku, bo1-u-mňa, viem-o-tom.

Výslovnosť spoluhlások

Najviac problémov spôsobuje "v" a jeho varianty. Podľa hláskového prostredia, v ktorom sa vyskytuje, môže sa vyslovovať ako pernozubné "v" (znelé):

a/ na začiatku slova pred samohláskou, pred znelými a zvučnými spoluhláskami (voda, váza, v-izbe, v-dome, vláda, v-noci);

b/ vnútri slova pred samohláskami a pred r, l: dávat; kvet, navrchu, tvrdo.

Ako neslabičné u sa vyslovuje:

a) na konci slova: kru (krv), domou (domov), bratou (bratov);

b) vnútri slova pred spoluhláskami (okrem r, l): dáuno, prauda, spráune, stauba, plauky; takto sa vyslovuje aj v cudzích slovách typu: auto, august, Európa.

V prípadoch asimilácie, teda, keď sa prispôbuje po ňom nasledujúcej znej spoluhláske, sa vyslovuje ako "f": fták (vták), fšak (však), fchodbe (v chodbe), fkladat' (vkladať).

Najviac chýb v správnej výslovnosti "v" sa robí, keď je vo vnútri slova: a vyslovuje sa ako "f": pifko, driefko, diefča.

S výslovnosťou d, t, n, l je menej problémov. V domácich slovách, keď po nich nasleduje i, í, e, ia, ie, iu, sa vyslovujú mäkko: d', t', ň, l': d'eti, l'eto, ňedeľa, poľia, l'ipa, ňikto, kráľi, oňi, t'i.

Ako tvrdo sa vyslovujú v nasledovných prípadoch:

a/ v zámenách a zámenných príslovkách: ten, tí, títo, vtedy, teraz;

b/ vo tvaroch: onen, žiaden, vinen, hoden;

c/ v slovách s predponami: od-, nad-, pred , pod , odísť; nadísť; predísť;

d/ v slove teda a v onomatopoických slovách: tik, fidli.¹¹⁰

„Pri výslovnosti ostatných spoluhlások sa výraznejšie problémy nevyskytujú.“¹¹¹

Kvantita slabiky

„Rozličné slová alebo tvary sa rozlišujú podľa kvantity (dĺžka) slabiky. Kvantita samohlások má dištinktívne (rozlišovacie) vlastnosti. Príklady: orgán organ, látka - latka, hlási - hlasy, divý - divy a pod. Dĺžka dlhej, samohlásky rovná sa dvom krátkym. Základnou jednotkou dĺžky je móra (označenie x).

Príklady:	vráti	krutý	pieseň	vôľa
	xx x	x xx	xx x	xx x

Pri patetickom prejave sa pomer dlhých a krátkych slabík zväčšuje, čo je expresívny, príznakový prvok vo vyjadrovaní emfáza alebo emócií.

Príklady:

precitni k práci človeka hodnej...

xx x xxxx x x xx x x

Národe slovenský! Spal si duševne stá, ba tisíce liet ...

xx x x x xx xxx x x x x x xxx x x xxx x xxx

V slovenčine platí rytmický zákon, ktorý znie, že v tom istom slove nemôžu bezprostredne za sebou byť dve dlhé slabiky. Platí tu však niekoľko výnimiek.

Najviac chýb pri kvantite možno pozorovať u ľudí, ktorí vyrástli v prostredí východoslovenských nárečí, a to hlavne v slovách základného slovného fondu, ktoré sú najfrekventovanejšie.¹¹²

4.5.2 Asimilácia v slovenčine

„Spoluhlásky sa v slovenčine podľa znelosti klasifikujú na znelé a neznelé. Sú to spoluhlásky párové, to značí, že oproti každej neznelej stojí jedna znelá.

¹¹⁰ ZÁBORSKÝ, V.: 1965.

¹¹¹ GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. 24-25.

¹¹² GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. 24-25.

znelé: b v d ď dz dž z ž g h
neznelé: p f t ť c č s š k ch

Asimilácia (spodobovanie, prispôsobovanie) spočíva v tom, že keď sa vyskytnú dve spoluhlásky vedľa seba, pri rýchlej reči sa hovoriť prispôsobenia druhej spoluhlaske, čiže: znelá + neznelá = 2 neznelé; neznelá + znelá = 2 znelé. Medzi znelé hlásky sa rátajú aj zvučné spoluhlásky r, l, ľ, m, ň, j ako aj samohlásky. Asimilácia sa realizuje na hraniciach slov a morfém (najmenšia nesamostatná významová jednotka - prípona, predpona).

Asimilácia na konci slov: dup (dub), plot (plod), sneh (sneh), mládeš (mládež), choť (chod)....

Asimilácia v kontexte: teraz - uš - prídu, na - obet - prísť...

Asimilácia predložiek: s poľa, zo - sestrou, z - obedom, z - matkou, gu - komu...

Neznelé "s, k" vyslovuje pred osobnými zámenami ako neznelé: s nami, s vami, k vám, k nám ...

V slovenčine sa asimilujú hlásky aj podľa sykavosti tak, že sa prvá spoluhláska prispôsobuje druhej, ak je možné splynutie: bohaččí (bohatší), dvaccať (dvadsať), decké (detské), bohactvo (bohatstvo).¹¹³

Asimilujú sa aj skupiny t, d, n, l, c, dz, s a ich mäkké pendanty (protikladné členy): oťťial' (odtiaľ), deňne (denne), deňník (denník)...

Zdvojené spoluhlásky čiže gemináty sa zjednodušujú, čiže vyslovujú tak, ako keby išlo o jednu predĺženú: dvojstranná, štvorročná, odnes si, rozzúrit'...¹¹⁴

4.5.2.1 Správna výslovnosť a artikulačné prvky vo funkcii rečníckych prostriedkov

Hlasový prednes (dikcia, deklamácia) je podaním myšlienok a afektov živým slovom. Prvou vlastnosťou dobrého prednesu je zrozumiteľnosť, ktorá je však podmienená viacerými činiteľmi. Rečník musí správne vyslovovať hlásky, slabiky a slová a musí správne artikulovať. Potom musí zachovať

¹¹³ Porov.: STANISLAV, J.: *Slovenská výslovnosť*. Martin : 1953.

¹¹⁴ Porov.: MISRTÍK, J.: *Rétorika* 3.vydanie, s..27.

prízvuk, tempo, pauzy a silu tónu, lebo všetko to spolupôsobí na zrozumiteľnosť prednesu.

Pri rečníckom prednese dôležitou vecou je tvorenie slabík a slov. A to nejde bez správnej artikulácie. Artikulácia je abecedou rečníckeho prednesu. Slabiky a slová sa skladajú zo samohlások a spoluhlások. Preto správna artikulácia záleží na tom, že každú hlásku, každú slabiku a každé slovo úplne, presne a čisto vyslovujeme. Pri dobrej artikulácii aj slabší hlas sa uplatní.

V ortoepickom inventári slovenčiny (spisovnej) sa môžu vyskytnúť prvky, ktoré sa od formulovaných ortoepických pravidiel odkláňajú a v prípustnej miere sa môžu použiť aj v rečníckych prejavoch. Príklad na asimiláciu. Tá platí len pre reč realizovanú určitou rýchlosťou. Vtedy, keď treba text, ba i slová rozčleňovať alebo hovoriť veľmi pomaly, pravidlá o asimilácii sa menia.

Voľný prejav má rýchlosť asi 80 slov za minútu, rozhlasové prejavy sa čítajú rýchlosťou asi 100 slov za minútu. Reč je ešte ako-tak zrozumiteľná pri rýchlosti 320 slov za minútu.

Z tohto plynie pre rečníka memento, že artikulácia je veľmi dôležitá, lebo aj pri rýchlosti dáva reči jasnosť, energiu, silu a teplotu.

Pri artikulácii dôležité sú najmä spoluhlásky. Tie sú kostrou reči, samohlásky sú telom reči. Hodnota slová spočíva v spoluhláskach a nie v samohláskach. Samohlásky sú ako mramorové bloky, z ktorých majster vykresí umelecké dielo. Ale spoluhlásky sú formou, ktorá majstrovské dielo formuje a tvorí. (Forma dat esse rei.) Často stačí napísať spoluhlásky a uhádneme slovo. Dôkazom toho je hebrejčina. V každej reči spoluhlások je viac, ako samohlások. Kto chce zrozumiteľne hovoriť, musí správne tvoriť spoluhlásky. Kto chce však pekne hovoriť, musí samohlásky čisto vyslovovať.

Nedostatočne artikulovaná reč je ako list, ktorý len ťažko dá sa prečítať. Sú v ňom čiastky, slová, ktoré nijako nevieme vyšlabikovať a preto ich neporozumieme. A môžu to byť i podstatné veci. Preto i homília pre nedostatočnú artikuláciu trpí na zrozumiteľnosti, aj vtedy, keď hlas je silný.

K prostriedkom dobrej artikulácie zaradujeme:

1. Správne užívať pery, zuby a jazyk: To je tajomstvo správnej výslovnosti. Spoluhlásky tvoríme na troch miestach, s určitými prekážkami. Keď sa rozprávame s hluchonemým, formujeme slová tak, aby nám to videl

na ústach. A z úst nám číta slová, ktoré nepočuje. Francúzi hovoria: „Il faut avoir la voix sur le bout des lèvres.“ – „Slovo treba mať na konci pier.“

2. Preto ústa nesmú byť lenivé. Musia sa pohybovať tak, ako pri jedení: ľahko, ale s určitou pevnosťou. Angličan lenivo pohybuje ústami, naproti tomu Talian veľmi život a bohato a preto talianska reč je artikulovanejšia a melodickejšia, ako anglická. Potrebné sú zdravé a pevné zuby.

3. Šetriť si hrtan a hlasivky: Hlasové orgány sú veľmi citlivé, rýchlo sa unavujú, príliš veľká únava škodí. Naproti tomu jazyk, pery a zuby sa unavujú veľmi pomaly. Preto rečník dbá, aby ústa nebili lenivé. Najmä začiatčovníkom za odporúča aby veľa cvičil artikuláciu. Môže tým odstrániť prípadne chyby. Od začiatku dbať na výslovnosť počiatčovních a koncových slabík a hlások, nič neskracovať, neprehltať najmä určité slová a koncovky. Rečník sa vyhýba rovnakým spoluhláskam na konci a na začiatku dvoch, po sebe nasledujúcich slov.

„Deklamácia je v istom zmysle afektovaná artikulácia kvôli zvukovej interpretácii niektorých poetických alebo dramatických textov. Aj tu sa stretávame s niektorými defektnými konštrukciami, ako sú:

- pridanie hlásky alebo slabiky za slovo (paragoga);
- zdvojenie niektorej hlásky v slove (diaplazma) - pršší, zapplat’;
- predĺženie krátkej slabiky v hneve (ektáza, diastola) - dóóšť! čó ...;
- vynechanie polohlásky, neprízvučnej hlásky alebo slabiky (synkopa) vobe, možem, organizaci (= organizácii) ... ,
- vynechanie akejkoľvek hlásky v slove (haplológia) - v slovenčine najčastejšie "j" - maú (majú), potvrdzú (potvrádzujú), eletrický (elektrický) ...;
- vynechanie a zdeformovanie slova (kráza) - dovi (dovidenia), sás (servus);
- dve ťažko vysloviteľné alebo príbuzné spoluhlásky sa dostanú vedľa seba (kakofónia) - dovoz-za, dnes-som-mu-ušiel;
- jej protikladom je efónia; stretnutie dvoch samohlások na hranici slov (hiát) - na-august, i-o-vašu-Olgu ide; sú aj ďalšie, ako heterofémia.¹¹⁵

¹¹⁵ GALLO, J.: *Rétorika v teórii a praxi*. s.28

4.6 Hlasový prednes (Dikcia)

Už Cicero,¹¹⁶ ale i Demostén¹¹⁷ kládli dôraz na prednes. Poslednou a najdôležitejšou čiastkou klasickej rétoriky bola náuka o prednese, pomenovaná "Actio". Preto aj dnes skrze prednes reči sa stáva skutkom (actio) celého človeka, podľa jeho telesnej a duchovnej povahy. Reč je nielen literárnym produktom, ale skutkom (actio). Živé slovo má silu, ktorú tlačené nikdy nemôže mať. To tvrdí nielen Cicero,¹¹⁸ ale aj mnohí iní.¹¹⁹

Na rečníkovi môže všeličo priťahovať, ale slovo má najdôležitejšiu úlohu. Aj najlepšia reč potrebuje dobrý prednes, lebo napríklad nedostatok prízvuku, zlé výrazy či falošný prednesený pátos môžu pokaziť aj najlepšiu reč. Sv. František Saleský hovorí: „Forma dáva veci podstatu a dušu. Môžeš povedať tie najzáračnejšie veci a keď si ich nepovedal dobre, nič si nepovedal. Hovor málo, ale dobre, tak si veľa povedal.“¹²⁰ Podľa Kepplera prednes musíme považovať za vec svedomia práve tak, ako spracovanie reči. Vlastne prednes je dušou reči. Reč bez prednesu je mŕtva. Mnohí rétori prednes považujú za dôležitejší, ako štýl, štýl je zasa dôležitejší ako obsah. Obsah je iba materiál, ktorej prvú formu dáva štýl (elocutio), a poslednú formu prednes. Táto posledná forma zaručuje jej úspech. Čo je štýl pre obsah, to je prednes pre celok. On dáva celku skutočný život. Cirkev viackrát, najmä však od tridentského koncilu predpisuje aby sa výklad Svätého písma nečítal, ale predniesol.¹²¹

Vlastnosti dobrého prednesu sú mnohé. Hlavné sú prirodzenosť a individuálny charakter. Ak je prednes prirodzený, bude mať i ostatné vlastnosti. Prednes je prirodzený, keď pochádza z duše a skrze dušu z náboženského predmetu. Prirodzený musí byť tak prednes hlasový, ako aj posunkový. Treba si uvedomiť odlišnosť prednesu od hereckého a deklamátorského.

Herec predstavuje cudziu osobu (personam agere).

Recitátor svoj hlas modeluje.

Prednes je iba vtedy prirodzený, keď je individuálny.

¹¹⁶ Porov.: CICERO, *Orator*, c. 17, n. 55.

¹¹⁷ Porov.: CICERO, *De oratore*, 1,3.c. 56, n. 213.

¹¹⁸ Porov.: CICERO *De oratore*, 1,3. c. 59, n. 223.

¹¹⁹ Porov.: HETTINGER, *Aphorismen über Predigt u Prediger*, s. 400.

¹²⁰ SCHLEINIGER, *Bildung des jungen Predigers*, s. 362.

¹²¹ Porov.: KIEFFER, *Äussere Kanzelberedamkeit*, Paderbon, 1926, s. 3.

Jazykový prejav má aj zvukové vlastnosti, ktoré nie sú založené na článkovaní, ale na zvyšovaní alebo znižovaní hlasu, čiže na intonácii alebo zvukovom vlnení.

„K intonácii patria jazykové a mimojazykové prostriedky, a to: melódia, dôraz, prestávka, tempo, rytmus, agogika, timbre. Melódiu tvoria odchýlky od priemernej výšky tónu. Veľké tónové intervaly a veľké frekvencie sú typické vlastnosti dynamických prejavov, aj emocionálnych, emfatických textov. Statická melódia je príznačná pre vedecké a administratívne referáty. Smerovanie melódie nahor je menej príznačné ako opačne. Pri zisťovacej otázke smeruje melódia nahor, čo sa volá antikadencia. Pri prestávkach medzi vetami v súvetí býva menšie stúpanie a volá sa polokadencia. Pohyb smerom nadol signalizuje zakončenie výpovede a volá sa kadencia, resp. záverová kadencia.“¹²²

4.6.1 Dôraz a prízvuk.

V slovenčine sa nie všetky slová vyslovujú rovnakou silou.

Prízvuk: (Akcent)

Je dušou slov. Najväčšej krásy dosahuje prednes skrze správny prízvuk. Prízvukovať znamená toľko, ako každému slovu dať ten tón, ktorý mu patrí. Prízvuk vzniká zdôraznením, ktoré spôsobujeme hlasovou silou. Prízvuk je založený na tom, že istú slabiku slova artikulujeme s väčšou intenzitou výdychového prúdu.

„V slovenčine je prízvuk ustálený na prvej slabike slova. Najväčšou silou sa vyslovuje prvá slabika každého slova. Pri spojení slova s predložkou, dôraz sa dáva na predložku (na ulici). V súvislej reči sa slovný prízvuk nemusí realizovať na každom slove. Dôraznejšie sa vyslovujú slová, ktoré sú nositeľmi významového jadra, ktoré sú centrom pozornosti. Keď sa slovný prízvuk preniesie do roviny výpovede, hovoríme o vetnom dôraze, ale realizuje sa iba na jednej slabike toho slova, ktoré chceme zdôrazniť. Okrem hlavného prízvuku existuje v štvoro a viacslabičných slovách aj tzv. vedľajší prízvuk. V ústnych jazykových prejavoch sa prízvuk využíva ako rozhraničovací prostriedok, to znamená, že prízvučná slabika signalizuje začiatok slova, ktoré je súčasne najmenším rytmickým celkom. Okrem

¹²² MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka* Bratislava : SPN 1970, s.347.

takéhoto slovného prízvuku je aj tzv. taktový prízvuk. Napr. Vo vete „Nevidel som ho“, ide o jeden takt, ktorý z hľadiska prízvuku tvorí jeden zvukový celok.¹²³ Slovný taktový prízvuk je na prvej slabike plnovýznamového slova. Svojou intenzitou sa rozprestiera aj ponad ostatné neplnovýznamové slová a intonačne ich zjednocuje. Ale to ide o také intonačné momenty, pri ktorých slovný prízvuk “spolupracuje“ s vetným prízvukom. Na striedaní prízvučných a neprízvučných slabík je založený rytmus reči, čo by mal kazateľ vedieť.

„V užšom zmysle prízvuk je vyzdvihnutím nejakého slova alebo slabiky z ich najbližšieho okolia, aby sme tým naznačili ich význam. Akcent je niečo podstatne relatívneho. V každej vete je nejaká idea, ktorá je dôležitejšia, ako ostatné a preto musí byť vyjadrená foneticky.“¹²⁴

Pri akcente rozoznávame druh stupeň a formu.

Druhy prízvuku

„Rozoznávame ich podľa toho, či samostatnú hlásku zosilňujeme alebo tónové dvíhame, alebo jej časovú mieru (tempo) predlžujeme. Samostatné hlásky sa totiž dajú meniť silou, výškou a časovou mierou.

Rozlišujeme: a) energický akcent, keď zosilňujeme hlásku výdychom,
b) tónový akcent, keď zvyšujeme hlas napätím hlasiviek,
c) kvantitatívny akcent, keď predlžujeme časovú mieru slabiky.

Avšak spravidla pod akcentom rozumieme iba prízvuk energický, tj. zosilnenie slabiky výdychom, bez ohľadu na prípadne zvýšenie tónu. Zvyšovanie tónu a predlžovanie časovej miery menujeme už moduláciou.

Energický prízvuk je dvojaký:

a) slovný, ktorý má každé slovo v niektorej slabike
b) vetný, tj. zvláštny prízvuk, ktorý dostane slovo k svojmu slovnému prízvuku na základe svojho väčšieho významu, ktorý má pred inými slovami tej istej vety.

¹²³ J.,FINDRA, J.: *Umenie prednesu*. Bratislava : SPN, 1974, s.33.

¹²⁴ HETTINGER, *Aphorismen über Predigt u. Prediger*, s. 421-422.

A ten môže byť zasa:

gramatikálny, ktorý sa riadi podľa významu častok vety
logický, ktorý sa riadi podľa významu, ktorý pripisuje rečník niektorému slovu vo vete, aby takto vyjadril určitý zmysel. Podľa toho tá istá veta môže mať rôzny zmysel, čo závisí od toho, na ktoré slovo kladie rečník prízvuk.

Stupeň a forma:

Prízvuk môže byť rôzneho stupňa, takže sa to presne ani vyjadriť nedá. Obyčajne však prízvuk má hlavný "ictus" a vedľajší "ictus". Ak hovoríme o prízvuku tónovom (modulácii), tak rozoznávame vysoký tón a nízky tón.

Spôsob, ktorým dosiahneme stupeň prízvuku, menujeme formou akcentu.

Táto forma môže byť:

akútna, keď je jeden náraz,

gravis, keď je jemnejší a trvalejší náraz

circumflex, keď sú dva, po sebe nasledujúce a spojené nárazy.¹²⁵

Chyby proti prednesu:

nedostatok prízvuku, keď ani na jednom slove niet nijakého prízvuku. Prednes bude monotónny a nezrozumiteľný.

nesprávny prízvuk, keď je prízvuk na nesprávnom mieste. Vtedy sa mení zmysel vety, najmä pri vetách opytovacích.

prílišný prízvuk, tak ohľadom kvantity ako aj kvality. Keď mnohým slovám vo vete dáva prízvuk, to nemá účinku. To je také, ako keď niekto v knihe všetky slová popodtrhuje, ako dôležité a významné.¹²⁶

Ústny prejav sa členieva na niekoľko rytmických jednotiek, čiže taktov, ktoré sú charakterizované dôrazmi. Frekvencia taktov závisí od rýchlosti prejavu. Čím je prejav rýchlejší, tým dlhšie sú rytmické segmenty.

Dôraz ako výrazný rečnícky prostriedok je vhodný najmä do vecných textov, menej vhodný do príležitostných a slávnostných prejavov. Dôraz, nazývaný aj vetným prízvukom, je založený na tom, že isté slovo vo vete vyslovíme dôraznejšie, silnejšie ako ostatné slová. Toto zdôraznené slovo je

¹²⁵ Porov.: SCHÜTH : *Theorie des mündlichen, Vortrages*, s.40, 72.

¹²⁶ KIFFER, *Äussere Kanzelberedsamkeit*, s. 62.

vo vete najdôležitejšie, prostredníctvom vetného prízvuku naň osobitne kazateľ upozorňuje. Dôraz sa síce realizuje na slove, ale pritom je podmienený vetou, ba aj širším kontextom.

Rečník vie, že to závisí od logicko – myšlienkových vzťahov celého prednesu homílie, od situácie, v ktorej sa kazateľ nachádza, prípadne od jeho citovej zaangažovanosti na obsahu jazykového prejavu.¹²⁷ Na rozdiel od slovného prízvuku vetný prízvuk nie je ustálený. Jeho správne umiestnenie predpokladá, že kazateľ dobre pozná myšlienku, ktorú nesie veta a celá homília. Len tak dokáže skutočne nájsť logicko – myšlienkové centrá, ktorých vrcholom sú zdôraznené slová. Dôraz veľmi tesne súvisí aj s frázovaním. Platí, že pomocou prízvuku a dôrazu sa vydeľujú nielen hranice viet, ale aj menších zvukových celkov, ako je úsek, takt, slovo.

4.6.2 Prestávka alebo pauza

Rečník si uvedomuje, že v každom ústnom prejave sa dáva medzi slová, vety a odseky prestávka alebo pauza. Vytvárajú veľmi dôležitý čas pre správny prednes. Dá sa hovoriť o rôznych prestávkach a pauzách. Prestávka je prerušenie artikulácie, aby sa hovoriaci, kazateľ, mohol nadýchnuť. Keďže aj dlhšie výpovede sa členia na menšie zvukové celky, úseky a takty, kazateľ má dosť možností umiestniť pauzu tam, kde je to podmienené významovými potrebami textu a pritom sa nenápadne nadýchnuť. Takto sa fyzická nevyhnutnosť spája s vyznačením významových vzťahov prejavu.

Rečník sa musí chrániť robiť veľa alebo málo prestávok. Prestávka môže byť fyziologická, umelecká a didaktická.

Fyziologická prestávka je biologickou záležitosťou a závisí od momentálneho biologického a psychologického stavu. U chorých a pri tréme je frekventovanejšia a dlhšia.

Gramatická alebo logická prestávka je na miestach, kde sa prejav člení na zoskupenie slov, na vety a na odseky. Bez nej by sa prejav mohol stať nezrozumiteľným. Významová prestávka takto slúži na jasné a plastické vyjadrenie myšlienok. Pri hlbšom spracovaní textu sa významová prestávka mení na psychologickú /umeleckú/ prestávku.

¹²⁷Porov.: FINDRA, J.: *Umenie prednesu*. Bratislava : SPN, 1974, s.34.

Umelecká prestávka je v poetických textoch, máva zvyčajne dramaturgickú funkciu a realizuje sa ako neočakávaná. Prenášajúci ňou predznamenáva svoj osobitný zámer, vytvára si priestor pre vyznenie emocionálneho zážitku o ktorý sa chce podeliť s poslucháčmi.

„Prestávka je súčasne prostriedkom, pomocou ktorého rečník apeluje na pozornosť poslucháča, upriamuje ho na emocionálne alebo i intelektuálne exponované uzly textu. Prestávku netreba chápať ako časovo presne ohraničený úsek, počas ktorého trvá prerušenie artikulácie. Uvedomme si to preto, že takto mechanicky sa prestávka chápe dosť často. Najmä psychologická /umelecká/ prestávka, ktorá nevzniká z dôvodov syntaktických, sa musí chápať ako časová hodnota, ktorej rozpätie na časovej osi homílie je veľmi rozmanité. V tomto zmysle má možnosť voľby, a to nielen pokiaľ ide o rozmiestnenie prestávok, ale najmä pokiaľ ide o dĺžku ich trvania. Je možná taká situácia, že rečník síce signalizuje koniec časti homílie, ale to neznamená, že pritom musí dôjsť k úplnej artikuláčnej pauze v tom zmysle, že by sa úplne prerušila artikulácia. Pripomeňme si, že mnoho rečníkov silu umeleckej prestávky celkom neobjavili.

Didaktická prestávka je taká, ktorú si text bezpodmienečne nežiada, ale dobrý rečník ju môže uplatniť.

V poézii sa prestávky nazývajú cezúrami (malé, veľké) a bývajú medzi slovami (malá) a vo verši (veľké), ktoré verš rozdeľujú na dve polovice. V antickej poézii bola aj prestávka uprostred stopy a na rozhraní dvoch stôp (dieréza), napr.: ne-viem = ne-vi-em; nepôjdem = ne-pu-oj-dem.

Sila prestávky, ako patetického vyjadrovacieho prostriedku, je v tom, že hovorí mlčaním.

Druhy páuz

respiračné, ktoré sa musia zhodovať s gramatickými,
gramaticko – logické, ktoré si žiada zmysel a ktoré sú určené interpunkčnými zákonmi gramatiky,
emfatické alebo rétorické, ktoré užíva rečník, aby aj takto vyzdvihol význam slov. Sú to teda pauzy prízvukové, rytmické a patetické, ktoré sú aj tam, kde v písme nestoja nijaké rozdeľovacie značky (interpunkcia). Pri týchto pauzách nie je zníženie tónu.

Bez zachovávanía týchto páuz sotva je možné zachovať zodpovedné tempo reči, ba v mnohých prípadoch bude aj veta alebo čiastka vety nezrozumiteľná.

System intonácie

Intonačné prvky signalizujúce intonačný pohyb, stoja tesne vedľa seba (melódia, dôraz i prestávka) a sú schopné navzájom sa suplovať alebo dopĺňať. Jednotkou intonácie je intonéma, čo je súbor všetkých prvkov intonácie, ktorý ako celok je schopný vyjadriť nejaký obsah (podobne ako graféma - písmeno, fonéma = zvuková jednotka). Intonémy, ktoré sa nemenia, sú konvenčné, čiže statické, na rozdiel od dynamických, ktoré môžu byť individualizované, subjektívne.

Statické intonémy sú tie, ktorými sa vyjadruje otázka, rozkaz, oznámenie a pod. Nimi sa vyjadrujú približne základné typy modálnosti.

Dynamické intonémy sú také, ktorými sa vyjadruje napr.: irónia, stimul, ľútosť, žiadosť, prosba, radosť, prekvapenie a pod. Zatiaľ čo statická intonéma je vhodná do každého prejavu, pretože je to vlastne gramatizujúci prostriedok, dynamická intonéma je primeraná len do teatrálnějších prejavov, alebo do takých, čo sú ladené osobne. Príklad: (hodnoty páuz medzi jednotlivými slovami sú očíslované od 0 do 6).¹²⁸

I. neutrálna intonácia:

„I⁰ ten² najlepš¹ študent³ , ktor⁰ sa ⁴ neuč⁵ , začne⁴ čoskoro⁴ zaostávať.⁶“

II. príznaková intonácia:

0 - 0 - 3 - 0 - 0 - 0 - 5 - 3 - 5 - 6
0 - 3 - 3 - 0 - 5 - 5 - 5 - 5 - 5 - 6
0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 4 - 4 - 6 - 6

¹²⁸ J., MISTRÍK, *Rétorika*, 3. vydanie. Bratislava, SPN 1987, s. 131-133

Proklitiky sú slová, ktoré sa intonačne "predkláňajú" (enkliticky "prikláňajú"). Patria k slovám, ktoré nasledujú po nich. Sú to predovšetkým spojky a potom predložky.

Príklady: Vrávia, že - pozvali vojakov i - deti, ale - zabudli na - starcov a - starenky. Nesprávne: Vrávia, -že pozvali vojakov - i deti, - a le zabudli - na starcov - a starenky.

Dramatizovať, čiže zmeniť výpovednú hodnotu vety, môže melódia, dôraz, prestávka. Napríklad melódiou možno odlišiť otázku od oznámenia. Dôrazom možno odlišiť rozkaz od oznámenia, ale aj spolupatričnosť členov: Zatvoríť, / nie prepustiť; Zatvoríť nie /, prepustiť.

4.7 Modulácia tónu a melódia hlasu

Rečnícky prednes má byť nielen zrozumiteľný, ale aj ľubozvučný a melodický, lebo to si vyžaduje cieľ rečníctva. Tón kazateľský je tón konverzačný. Líši sa od bežného konverzačného tónu, že nie je natoľko pohyblivý, dôverný ako každodenný rozhovor. Tiež nie je natoľko malebný ako tón dramatický. Rečník pri základnom tóne hlasu má zachovať pravidla výslovnosti, prízvuku a modulácie.

Mnohí nerobia rozdiely medzi prízvukom a moduláciou. Iní zas robia medzi moduláciou a melódiou. Vzniká veľa nepresností. Modulácia súvisí s akcentom, ale nie je s ním totožná. Modulácia je striedanie vysokého a nízkeho tónu. Pravda, tým súvisí aj variácia sily tónu, tempa a zafarbenia (koloratúra) hlasu.

Modifikácia rečníckeho tónu deje sa moduláciou a koloratúrou. Vlastné pole, na ktorom práve modulácia má svoj veľký význam, je pole afektov. Je psychologickým faktom, že určité tónové intervaly, (Terc, Quart, Quint, Oktáva) majú zvláštny vplyv na naše uši a na letoru. Tak napríklad: veľký Terc (základ dur-škály) má charakter sily, mužskosti, určitosti atď. Malý Terc (vedúci tón moll-škály) vyjadruje mäkkosť, ženskosť atď. Viac tónov rôznych intervalov, spojených v určitú melódiu, vyjadruje nejakú viac – menej určitú myšlienku, zodpovedajúcu komplexu afektov, obsiahnutých v tónových intervaloch. Na tomto fakte jedine zakladá sa možnosť umenia čistej hudby.¹²⁹

¹²⁹ SCHÜTH, *Theorie des mündlichen Vortages*, Herder, Freiburg, 1915, s. 96.

Ako v hudbe viac tónov rôznych intervalov tvorí melódiu a tá vyjadruje nejaké afekty, tak aj v reči modulácia (melódia) musí vyjadrovať predovšetkým city.

Keď počúvame úchvatný spev operného speváka, nevdojak pociťujeme, že ľudské hlasové orgány sú obrovským syntetizátorom, schopným preniesť neslýchané hudobné výpovede, ktoré niekedy povedia viac ako zložité orchestre. Dánsky jazykovedec J.O. Jespersen /1860-1943/ povedal, že hrtan možno bez akéhokoľvek zveličovania pokladať za najpodivuhodnejší hudobný nástroj, ktorý vôbec existuje, lebo umožňuje nepatrnými a pomerne jednoduchými prostriedkami vytvárať prekvapujúcu rozmanitosť tónov, ktoré sú schopné uchvátiť nás svojou zvukovou krásou oveľa viac než akákoľvek inštrumentálna hudba. Jednou zo základných zložiek, ktoré môžu naše hlasivky modulovať, je melódia.¹³⁰

Intervaly, v rámci ktorých sa modulácia pohybuje, sú intervaly vychádzajúce zo základného rečnickovho hlasu. Tieto intervaly nerozumieme tu tak presne, ako v hudbe, alebo speve, avšak, ako sa zdá, aj ľubozvučnosť rečí závisí od hudobnej čistoty tónov.

Základný tón, v ktorom má byť reč alebo určitá časť reči povedaná, a od ktorého treba počítať intervaly hore i dolu, je vlastne prevládajúcim stredným tónom kazateľa.

Úspech reči, jej presvedčivá sila v nemalej miere závisí aj od modulácie. Na tomto sa zakladá aj podstatný rozdiel medzi štýlom písaného slova a štýlom hovorenej reči. Živý prednes môže rátať na spolupôsobenie modulácie, takže mnohé myšlienky môžeme vyjadriť prednesom, čo spisovateľ musí urobiť novou vetou. Preto rečník môže byť dobrým rečníkom a zlým spisovateľom a naopak. Tak chápeme, že reči mnohých prednášajúcich vydané tlačou ani zďaleka nerobia na čitateľa taký dojem, aký urobili na svojich poslucháčov.

Táto modulácia je tak badateľná na rečnickom štýle, že cvičený čitateľ zo štýlu tlačeného slova pozná, či to bola reč alebo článok.¹³¹

Melódia hlasu je vlnenie hlasového tónu vo vete. Súvisí s myšlienkovým a citovým obsahom vety a širšieho kontextu. Je silným zvukovým výrazovým prostriedkom. Melodickú tvárnosť vety a celého jazykového prejavu v podstatnej miere určuje subjektívny vzťah rečníka k obsahu jazykového

¹³⁰ Porov.: MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie ČSSR, Bratislava : 1989, s.57.

¹³¹ Porov.: WALLASCHEK, *Psychologie u. Technik der Rede*, s. 18 – 20.

prejavu. Rečník si uvedomuje, že podobne ako dôraz, tak melódia nie je ustálená v písanej forme reči. Melodické stvárnenie závisí od priemernej výšky tónu, ktorým sa hovorí /absolútna výška tónu/, od toho ako sa melodické schémy opakujú /frekvencia vlnenia/ a od vzdialenosti dvoch krajných tónov v jednej melodickej schéme /tónový interval/. Spolu s dôrazom a pauzou sa melódia využíva na rozhraničovanie viet a súčasne na rozlišovanie viet podľa modálnosti. V tomto zmysle sa melódia využíva aj na vyznačenie logicko – myšlienkových vzťahov v ústnom prejave. Pozor, najmä frekvencia vlnenia a tónové intervaly sú vhodným prostriedkom na vyjadrenie intelektuálnosti alebo emocionálnosti reči. Súčasne sa nimi signalizuje aj stupeň vzrušenia rečníka a miera jeho citovej zaangažovanosti na obsahu reči. Práve v tom je však nebezpečenstvo, že rečník prekročí mieru a emocionálne bude “prekresľovať“ tam, kde si to text nežiada a naopak.

Keďže prejav má v podstate vždy zvukovú podobu, rečník má možnosť vlnenie hlasu využívať nielen ako dramatizujúci prostriedok, ale ešte viac a hlavne a hlavne ako štylistický prostriedok, ktorý dáva slovám a vetám živú podobu a potrebné zafarbenie. Predstavme si len, koľko melodických podôb by mohol mať výraz “prosím“ a čo všetko sa týmto slovom dá povedať, ak pridáme k nemu inú melódiu. Pomocou melódie môže človek vyjadriť všetky nálady, city a duševné stavy, ale navyše melódia môže bez vôle človeka, sama dať vzácne informácie o jeho temperamente, o jeho vzťahu k hovorenému textu, o vzťahu k poslucháčom, ba i o jeho momentálnej psychosomatickej situácii, s ktorou predstupuje pred publikum.

Pri vlnení hlasu je nositeľom informácií jednak veľkosť a potom vertikálny smer a frekvencia hlasových intervalov. Veľkosťou sa naznačuje expresívnosť /nacionálnosť/ prednesu: čím je interval väčší, tým väčšia je expresia, tým väčší je osobný a citový dôraz na výpovedi alebo na slove. A to platí aj naopak. Rečník musí sám odhadnúť priemernú veľkosť intervalu. Tak je správne, že rečník najmä pri slávnostných príhovoroch dá si na intervaly väčší pozor. Tu treba poznamenať, že silnejším výrazovým prostriedkom je vlnenie ako primeraná výška hlasu.

Vertikálny smer /nahor alebo nadol/ je najčastejší gramatický prostriedok, ktorý signalizuje a či supluje funkciu interpunkčných znamienok písanej podoby: smerom hore sa zvýrazňuje čiarka alebo otáznik, smerom dole bodka alebo výkričník. Pravdaže v živom prejave štylistika melódie obyčajne prekryje alebo prekričí gramatiku.

Melodický významná je aj frekvencia vlnenia, ktorá často súvisí s rýchlosťou reči: čím rýchlejšie sa hovorí, tým viacej sa striedajú melodické intervaly. Avšak práve preto je frekvencia tiež jedným z príznakov expresívnosti /nacionálnosti/ reči. Pri frekvencii a v jej nadväznosti na ňu pri vlnení musí rečník starostlivo striehnuť hranicu medzi intelektuálnym a teatrálnym prednesom, lebo ako výber slova, tak aj voľba melodického postupu sú prostriedkami štylizácie príhovoru.¹³² Melódií v prednese rečník musí venovať pozornosť.

„Niektorí rozoznávajú moduláciu:

- a) rytmickú: je spojená s prízvukom vetným a spája členy vety k vyššej rytmickej jednote.
- b) afektovú: tiež súvisí s vetným prízvukom, ale je to tón, ktorý vyjadruje city.

My pod moduláciou rozumieme iba moduláciu citovú.¹³³ Ktorá je trojaká:

- a) zostupná (kadencia)
- b) vzostupná
- c) visutá

V prvej a druhej skupine môžu sa vyskytovať tie najrôznejšie intervaly. A hoci je tu veľká rôznosť a rozmanitosť individuálna, predsa je nejaká pravidelnosť, ktorú cítime a považujeme za najkrajšiu a na určitých miestach cítime každú inú moduláciu, ako falošnú.

Najmä na konci viet a na konci hlavných členov jednej vety podliehajú tónové intervaly určitým zákonom, ktoré musíme zachovávať, lebo ináč modulácia bude neprirodzená a násilná.

„Modulácia zostupná (kadencia) je na konci viet alebo aj pri iných interpunkčných znamienkach a sa začína posledným prízvukným slovom. Ostatné modulácie sa riadia podľa druhu viet a majú veľa foriem, ktoré podrobne pojednávajú odborné príručky.¹³⁴

Chyby proti modulácii:

- a) *neprirodzený cudzí tón*: Keď ináč vyslovuje ako zvykne v každodennom rozhovore. Keď zmení hlas alebo napodobňuje iných.

¹³² MISTRÍK, J.: *Kurz lektorskej rétoriky*. SÚV Socialistickej akadémie ČSSR, Bratislava : 1989, s.58-59.

¹³³ SCHÜTH, *Theorie des mündlichen Vortages*. Herder, Freiburg : 1915, s. 63-65.

¹³⁴ MISTRÍK, J.: *Kapitoly zo štylistiky*. Obzor, Bratislava : 1977, s. 157-173.

- b) *prízvuk je neprirodzený*: Keď niekto robí kadenciu pri bodke alebo bodkočiarke veľmi hlboko. Iní zasa robia malú kadenciu, poltónovú, čo je veľmi nepríjemné a vedie ku "kazateľnicovému" tónu.¹³⁵
- c) *monotónia*: je práve opak modulácie. Záleží v tom, že výška, intenzita, tempo a zafarbenie tónu sú vždy tie isté, počas celej reči. Keď niet nijakej modulácie. Ak sa opakuje tá istá modulácia, je to *isotónia*. Častou príčinou monotónnosti je nedostatok variácie v obsahu reči. Je ťažko modulovať, ak obsah nemá variácie, ak sa nestriedajú výklad, rozprava, argumentácia, afekty, atď.¹³⁶
- d) *Tónové líčenie*: (Tonomalerei) Používa sa v divadle, ale nesmie v kazateľstve. Deklamátor vie podávať jednotlivé slová, čiastky viet, myšlienky alebo i celé scény podľa ich povahy hlasom tupým, jasným, nízkym, hlasným... takže poslucháč už skrze takúto moduláciu je upozorňovaný na charakter obsahu. Deklamátor napodobňuje hlas. (Umelec, rečník, Piško.) Takéto vystúpenie si kazateľ nesmie dovoliť. Napríklad napodobniť hlas zomierajúceho Krista, môže deklamátor, ale nie kazateľ, keď cituje slová zomierajúceho Spasiteľa. Od kazateľa sa právom žiada, aby ich povedal pomaly, vážne, jasne, ale aby nenapodobňoval.

Rečník si musí uvedomiť, že si nesmie osvojiť takzvaný *kazateľský tón*, alebo *kázňový*, či *kazateľnicový tón*. Takýto tón je najväčším previnením sa proti správne prednesu. Prejavuje sa rôznymi odtieňmi, ťažko je definovateľný, najčastejšie sa prednes vyznačuje tým istým základným tónom v celej reči, s určitou neprirodzenosťou a spevavou moduláciou alebo kadenciou. Podľa toho základom kazateľského tónu by bola isotónia.

Dôležité je, aby rečník jednotlivé slabiky dlho nerozťahoval.

Príčiny kazateľského tónu sú:

- a) *falošný predsudok*: keď rečník myslí, že ku jeho vystúpeniu patrí určitý tón, podobný k prefácií, slávnostne široký, emfatický deklamačný, ktorý zachytáva už pri prvých vetách a drží až do konca,
- b) *vec samá*: rečník v súkromí hovorí prirodzene, ale text príhovoru ho zvedie k zmene prirodzenej reči na určitý neprirodzený tón,

¹³⁵ KIEFFER,::Äussere Kanzelberedsamkeit. s.73.

¹³⁶ Tamže, s.134.

c) *nepohyblivý hlas*: často vedie kazateľa k spevavému tónu.

Odtiene kazateľského tónu:

- a) *falošný prízvuk*: ktorý sa vo všetkých vetách, celej reči rovnakým spôsobom opakuje,
- b) *stály pátos*: v rovnakej miere, obyčajne silný,
- c) *falošná modulácia hlasu*: vždy tá istá a najmä na konci viet tá istá kadencia (*flexia*),
- d) *vždy to isté zafarbenie tónu*: v celom tomto spevavom prednese panuje iba jeden tón, v ktorom sa prednáša všetko, tak argumentácie, úvod i záver, smútok i radosť dôležité veci i príklad, atď.
- e) *Monotónnosť*.

Kazateľskému tónu sa vyhýbajme:

- a) zachovávaním prevedel prízvuku, páuz a kadencie,
- b) hovoriť k poslucháčom ako s svojim priateľom,
- c) nikoho a nič v homílií nenapodobňujeme,
- d) častejšie sa cvičiť a kontrolovať v obyčajnom konverzačnom tóne.

4.8 Timbre (franc., výsl. *tembre*)

Timbre je zafarbenie hlasu, špecifické u každého človeka, ktorým sa odlišuje od iných ľudí. V telefonických rozhovoroch odhadujeme totožnosť, temperament, náladu a momentálny psychologický stav hovoriaceho. Farba hlasu je daná jednak konštitúciou človeka a jednak jeho zámerom.

Zafarbenie hlasu je prvotne záležitosť psychofyzických dispozícií kazateľa. Každý človek i kazateľ má typické timbre, ktoré je preňho príznačné ako napr. farba očí. Kvalifikuje sa slovami kovové, flautové, jasné, tmavé, nosové, temné a pod. Mení sa pod vplyvom akustiky miestnosti, zdravotného stavu človeku, momentálneho psychického stavu i pod vplyvom reprodukčných zariadení. Svojské timbre má každá rasa, zvláštne timbre má Rómština. Timbre niektorých ľudí vedia napodobňovať herci. Poznamenajme, že aj moduláciou hlasu možno prednes štylizovať, možno tak vyjadriť istú náladu, napríklad slávnostnú, radostnú a podobne.

4.9 Intenzita hlasu

Jedná sa o silu, /hlasnosť/ s akou sa homília prednáša. V podstate o nej platí to isté, čo o zafarbení hlasu, pravda, zmeny v intenzite hlasu možno využívať omnoho diferencovanejšie.

Prirodzený tón je ten, ktorým hovoríme v každodennej konverzácii. Každý človek má vo svojom hlase tri stupne: vysoký, stredný a nízky tón. Prirodzený tón je stredný tón rečníkov. Výška stredného hlasu je relatívna, lebo je individuálna. Najlepší je barytón. Vysoký je menej zvučný a modulovateľný.¹³⁷ V strednom tóne treba zachovať zodpovednú silu (intenzitu). Zmena sily tónu je obyčajne spojená so zmenou výšky, avšak silu možno meniť aj na tom istom stupni (prízvuk).

Intenzitu hlasu treba rozdeliť na viaceré slová, čo sa deje práve skrze prízvuk. Najmä na konci viet, ktoré majú kadenciu, treba zachovať silu tónu, aby bola správna a zrozumiteľná artikulácia. Sila hlasu závisí aj od veľkosti a akustiky miestnosti. Najlepšie je stáť pri rečníckom pulte v diagonálnom postoji.

Chyby proti intenzite hlasu:

Najmä začiatovníci, ale aj po chorobe sa dopúšťajú, že príliš hlasne hovoria. V rečníkovi, ktorý vidí, že všetci pozerajú naň, vznikne pocit slávnostný a ten ho núti hovoriť vysoko a hlasne. Tomu sa treba vyhýbať, lebo to je škodlivé a nebezpečné. Pátos srdca neslobodno zameniť s pátosom pľúc. Ľudské srdce nie je pevnosťou, ktorú môžeme dobyť bombami a granátmi. A to platí vždy. Kto vždy fortissimo hovorí, toho už ani nepočuť. Poslucháči skôr dávajú pozor, keď rečníkov hlas počuť iba pri napnutej pozornosti.

4.10 Tempo

Tempo je rýchlosť reči, čiže rozloženie rečových jednotiek v čase a má pre rečnícky prejav veľký význam.

Reč musí mať zodpovedný spád. Nesmie byť ťažkopádna, ale musí príjemne plynúť. Slová sa musia kotúľať z perí, ako jasné perly. Príhovor má plynúť ako voda z prameňa, to znamená ľahko, jasne, ale nikdy sa nezastaví.

¹³⁷ Porov.: KIEFFER, *Äussere Kanzelberedsamkeit*, s. 128.

Bez tohto spádu a plynnej dikcie nemôže byť zaujímavý a pútavý, nemôže oduševniť svojich poslucháčov.

O Demonestesovi sa hovorí, že keď prvý raz vystúpil, jeho prednes bol slabý, že sa mu poslucháči posmievali. Hlas mal slabý, dych krátky a výslovnosť ťažkopádnu. A čo dokázal cvikom? Odstránil chyby a aj dnes má čo povedať rečníkom.

Avšak plynňý spád neznamená rýchle tempo. Plynňá reč nie je toľko, ako rýchla reč. Reč môže byť plynulá a ľahká a predsa pomalá, ba vo veľkej miestnosti, priestranstve aj pomerne pomalej.

Je podmienené obsahom reči. Nikdy sa neuplatňuje ako výstavbový prostriedok vety, nemá gramatickú funkciu ako výstavbový prostriedok vety, nemá teda gramatickú funkciu ako napr. dôraz, prestávka či melódia. Je to v prvom rade výrazový, štylizáčny prostriedok. Každý jazykový prejav má vlastné tempo podmienené obsahom, ale aj cieľom prejavu a typom prejavu. Každá reč má mať svoje tempo. Tempo môže byť celkové, úsekové, vetné a slovné.

Správne a primerané tempo v reči je relatívne. Raz bude rýchlejšie, raz pomalšie. Pri slávnostnej reči sa doporučuje meniť tempo. Celkové tempo závisí od individuálnych zvyklostí hovoriaceho, od jeho mentálneho psychického stavu, od fyzického stavu, od priestoru, v ktorom sa realizuje prejav, od obsahu textu i od vnímavosti a chápanosti poslucháčov. Zmena tempa má vplyv na prestávky a prízvuk. To závisí aj od povahy kazateľa. Každý rečník má vypestovanú a zaužívanú preňho typickú rýchlosť. Váhavý hovorí pomalšie tak ako melancholik alebo flegmatik. Naopak ľudia živej a veselej povahy obyčajne hovoria rýchlo. Poznámka, ženy hovoria rýchlejšie ako muži. Rýchlosť reči sa hodnotí nielen kvantitatívnymi kvalifikátormi, ale aj takými epitetami ako melancholická, flegmatická, temperamentná, váhavá a pod. Na rýchlosť tempa má veľký vplyv rezonancia hlasu. Silná a výrazná rezonancia spomaľuje rýchlosť. Ďalej vzťah hovoriaceho k obsahu textu: ľahostajnosť sa vyjadří zvýšenou rýchlosťou, pátos a pompéznosť malou rýchlosťou.

Kto chce pomaly hovoriť musí mať ťažké pravdy vo vrecku, lebo ináč bude nudný. Kto pomaly rozpráva, ten nesmie robiť dlhé a ťažké vety. Tiež tempo reči sa líši podľa národnosti, mentality. Slovanské národy majú skôr hladké rýchle tempo.

Tempo môže byť ovplyvnené konkrétnou situáciou. Sú chvíle, kedy rečník má veci hovoriť rýchlo a inokedy zas pomaly, to aj podľa toho aký význam kladie hovoreným slovám.

Vyžaduje si to od rečníka svedomitú prípravu. Pamäť musí ľahko a chytró podávať myšlienky a výrazy rečníkovi, lebo ináč bude neistý a to bude hatiť plynný spád jeho reči. Je potrebné, aby rečník mal určitú zásobu slov. Učenci nie sú vždy tí, čo vedia slovami najlepšie vyjadriť to, čo vedia. Rečník by to mal vedieť. To neznamená, že reč sa učí naspamäť. Keď v príprave použil iné výrazy, nemusí sa v hovorenej reči k nim vracáť. Dokonca, keď sa rečník preriekne alebo v ohni oduševnenia urobí chybu, to mu poslucháči odpustia.

Pri tempe nech dodržiava správne dýchanie a nemal by fyzickými silami šporiť. Naopak, nikdy nekázať s použitím všetkých síl.

Najčastejšou chybou je rýchle tempo. Jedni hovoria rýchle zo zvyky, nadobudnutého z mladosti, iní z temperamentu, iní zasa následkom momentálneho vzrušenia (lampová horúčka). Mnohí, ktorí sa naučili reč doslovne, odrecitujú ju v rýchlom tempe.

Na čo by rečník mal pri tempe pozor:

Zlé následky rýchleho prednesu:

reč je nezrozumiteľná
nemá výrazu,
vznikne zlý tón,
rečník sa vyčerpá,
poslucháči nemôžu reč sledovať a spracovať.

Sv. Augustín takého rečníka prirovnáva k hostiteľovi, ktorý hostom predkladá najdrahšie jedlá, ale ich chytró odnáša, takže hostia ich nestačia požívať.

musí mať veľa látky a predsa nedosiahne žiadaného účinku,
nezrovnáva sa s dôstojnosťou stavu.

Prostriedky, ako sa zbaviť rýchleho prednesu:

tak hovoriť, ako keby nás počúvali cudzinci, ktorý sa naučili našu reč. Cudzince skôr porozumieme, keď hovorí pomalšie.

Dostatočne vyslovovať slová a samohlásky,

Zachovávať pauzy,

Pri afektoch nehovoriť rýchle.¹³⁸

¹³⁸ Porov.: KIEFFER : s. 124.

Pri tempe si spomeňme aj na ďalšie kritéria:

Úsekové tempo sa týka iba niektorej časti textu. Pomalšie tempo máva obyčajne úvod a záver prejavu, cudzie, citované časti a faktografické údaje, prípadne veľmi dôležité časti. Úsekové tempo býva podvedomé, dobrý rečník ho vie vedome regulovať aj s ohľadom na úroveň vnímania poslucháča.

Vetné tempo sa týka len jednej vety a mení sa pri uplatňovaní citátov a vetných figúr.

Slovné tempo sa týka iba jednotlivých slov alebo častí vety. Závisí od frekvencie slova, to znamená, že frekventovanejšie slová sa vyslovujú rýchlejšie. Rýchlosť vedie často k deformáciám slov.

Agogika alebo zmena tempa je pojem prevzatý z hudobnej vedy. Prejavuje sa retardáciou, akceleráciou, zrušením tempa a nasadením nového tempa. Je to silný dramaturgický prostriedok. Primeraná a odôvodnená je v náučných prejavoch, menej v slávnostných prejavoch.

Rytmus znamená pravidelné striedanie istých javov. Stretnúť sa možno s ním v prírode, pri fyziologických procesoch, pri práci, v hudbe, tanci i poézii. Rytmus sa môže realizovať tempom, ale aj inými prostriedkami. Potom sa uvádza ako tempo - rytmus. Monotónnosť unavuje.

Pomocou intonačných prostriedkov možno v texte vytvoriť tirády (z franc. *tirer* = ťahať), donekonečna rozťahnuté vety, ktoré rečník používa ako vrchol svojho prejavu pred potleskom. Rečník sa v tiráde snaží likvidovať predpokladané prestávky a odsúva intonačný vrchol. Tirády patria medzi dramaturgické prvky.

Všetky mimojazykové intonačné prostriedky majú hodnotu ako sekundárne, ale v súvislom rečníckom prejave ich nemožno zaznávať ani podceňovať. J. Mistrík pokladá mimojazykové prostriedky za farebné okuliare, za prizmy, za "masky", ktoré sa nasadzujú pri prednese reči a rečnícky prejav môžu karikovať v dobrom i zlom zmysle.¹³⁹

¹³⁹ Porov.: MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka*. s.336-337